



Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, Haziran/June 2023, ss. 143-200.  
Geliş Tarihi–Received Date: 04.06.2023  
Kabul Tarihi–Accepted Date: 20.06.2023  
Araştırma Makalesi – Research Article

## SÖZLÜKLERDE ALEVİ-BEKTAŞI SÖZ VARLIĞI

### (Alevi-Bektashi vocabulary in dictionary)

Kürşat EFE<sup>1</sup>

#### ÖZET

Geçmişten günümüze Türk toplumunun önemli bir sosyal gerçekliği olan Alevi-Bektaşî geleneği üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmalar daha çok Halk Bilimi, Halk Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı ve İlahiyat alanlarında yapılmıştır. Son zamanlarda dil bilimi alanındaki çalışmaların sayısı artmıştır. Alevi-Bektaşî gizli dil özellikleri, ağızlardaki yansımaları, kavram ve terimleri üzerinde birçok araştırma yayımlanmıştır. Bu çalışmada Alevi-Bektaşî söz varlığının sözlüklerdeki yansımaları ele alınacaktır. Mevlevilik gibi birçok tarikatın kullandığı ortak terimlerin Alevi-Bektaşî geleneği söz varlığında da yer aldığı bilinmektedir. Bu çalışma Alevi-Bektaşî söz varlığı ile sınırlandırılmıştır. İncelenen *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* ve *Kubbealtı Lügatinde* sadece Alevi-Bektaşî geleneğine ait olduğu belirtilen sözcükler ele alınmıştır. Diğer ortak terimler ve kullanımlar çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bazı ortak ifadelerin bu çalışmaya dâhil edilmesinin sebebiyse sözlüklerde özellikle Alevi-Bektaşî adının açıklamalarda yer almasıdır. Günlük hayatta kullanılan sözlü kültürde terim ve ifadelerle özel hazırlanmış ansiklopedik Alevi-Bektaşî sözlükleri gibi diğer yazılı kaynaklarda yer alan sözcüklere bu çalışmanın amacı ve boyutu dolayısıyla yer verilmemiştir.

**Anahtar Sözcükler:** Alevilik-Bektaşilik, Türkiye Türkçesi, söz varlığı, sözlük bilimi, dil bilimi, ad bilimi.

#### ABSTRACT

Many studies have been carried out on the tradition of Alevi-Bektashi, which is an important social reality of Turkish society from past to present. Studies were mostly carried out in the fields of Folklore, Folk Literature, Old Turkish Literature and Theology. Recently, the number of studies in the field of linguistics has increased. Many studies have been published on Alevi-Bektashi secret language features, reflections in dialects, concepts and terms. In this study, the reflections of Alevi-Bektashi vocabulary in dictionaries will be discussed. It is known that the common terms used by many sects such as Mevlevi are also included in the vocabulary of the Alevi-Bektashi tradition. This study is limited to

<sup>1</sup> Doç. Dr., Amasya Üniversitesi. e-mail: kursatefece@hotmail.com.

ORCID: 0000-0002-3856-718X

Alevi - Bektashi vocabulary. In the examined *Ottoman Historical Terms and Idioms Dictionary*, *Sufism Terms and Idioms Dictionary* and *Kubbealtı Dictionary*, only the words that are stated to belong to the Alevi-Bektashi tradition are discussed. Other common terms and usages were not included in the study. The reason why some common expressions are included in this study is that the name Alevi-Bektashi is included in the dictionaries, especially in the explanations. The words in other written sources such as encyclopedic Alevi - Bektashi dictionaries, which are specially prepared with terms and expressions in oral culture used in daily life, are not included due to the purpose and size of this study.

**Keywords:** Alevi-Bektashi, Turkey Turkish, vocabulary, lexicology, linguistics, onomastics.

## GİRİŞ

Türk kültürünün önemli kaynak ve zenginliklerinden birisi olan Alevilik, Türkistan'da ortaya çıkıp Anadolu ve çevresinde biçimlenip yayılan bir inanç sistemidir. Türklüğün özünden birçok unsur İslam'ın özünü cemedilerek gelecek kuşaklara bu inanç sistemiyle aktarılmıştır. Alevilik, kendilerinin tabiriyle, 'Hak-Muhammed-Ali yolunun Kırklar Meclisinde olgunlaştığı ve On iki İmamlarla devam eden bir anlayışın Horasan erenlerinin himmetleriyle Anadolu'ya getirilen, Hazreti Pir ve ulu ozanların nefesleriyle Anadolu'da hayat bulan bir anlayışın adlandırılmasıdır (Ocak, 1989; Ocak 1992) Bektaşilik; Hacı Bektaş-ı Veli'nin Hoca Ahmed Yesevi öğretilerinin Anadolu'daki uygulayıcısı konumunda olduğu, 13. yüzyıl sonrası Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasının Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılmasında etkin rol alan, 16. yüzyılın başlarında kurumsallaşan tasavvufî bir tariktir. Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasında yaşayan Alevi ve Bektaşî Müslümanlar Allah, Muhammed, Ali ve bunların soyundan gelenlere bağlı oldukları gibi Türkiye'dekilerin Babağan, Dedeğan gibi kolları vardır. Dedeğan, Bektaşîliğin Çelebiler koluna denir. Aleviler içinse Kızılbaş Alevilik kullanımı daha yaygındır. (Ocak, 1989; Ocak 1992; Üzümlü, 2022)

11-13. yüzyıl arasında Türk-Oğuz boyları Anadolu'ya uzun süren çileli göçlerle akın akın gelmiş, genellikle dağlık bölgelere yerleştikleri gibi dağları/platoları yaylak, ovaları kışlak olarak kullanmışlardır. Konar-göçer durumda bir hayat sürerek yerleşik hayata geç bir süreçte alışmışlardır. Yaşam koşulları gereği sosyal ve kültürel birçok sebeple Anadolu'ya gelirken karşılaştıkları İslam dininin kitabî bilgisinden uzak kalan Türk-Oğuz boyları eski inanç ve gelenekleriyle yeni öğrendikleri dinin yani İslam'ın bazı özelliklerini birleştirmişlerdir. Zorlu yaşam

koşullarıyla iç içe olan bazı Oğuz boyları eski eski inanç ve anlayışlarından kopmakta zorlanmışlardır, bu sebeple bağlı buldukları ana göçlerin İslam dinini kabul etmeleri dolayısıyla İslam'ı kabul etmişler fakat kendi inanç özellikleriyle bağdaştırarak yeni bir anlayış ortaya koymuşlardır. Zamanla Alevi-Bektaşî gibi iki ayrıma gitmiştir. Kırsal bölgede kalan yahut konargöçer olan kitleye Kızılbaş (Alevi), yerleşik hayata geçen kitleye Bektaşî adı verildiği birçok kaynakta geçse de bu şekilde bir sınıflandırma gerçeğin tamamını karşılamamaktadır. Alevi kitlelerden yerleşik olanların varlığının en başından beri belirgin olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte konargöçer kitleler ise daha baskındı. Bektaşîliğin Çelebiler koluna bağlı konargöçer kitlelerde daha yoğun olarak görüldüğü gibi Babağan kolunun tamamen kentli ve yerleşik olduğu bilinmektedir. Bektaşîliğin daha çok 14. yüzyıl ortalarında oluşmaya başlayıp 15. yüzyıl sonlarında kurumsallaştığı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Alevi ana babadan olma/olmama Alevilik için önemli bir ölçüt iken Bektaşîlik için değildir. Kızılbaş-Alevilik'te ve Çelebi Bektaşîliğinde cemaate dışarıdan kabul edilmiştir ama tarihi nedenlerden dolayı sık tercih edilen bir durum olmamıştır. Babağan kolu ise tümüyle dışarıdan üye kabul eder ancak bunu sıkı şartlara bağlamıştır.

“Kızılbaş adı, 10. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i kabul etmeye başlayan ve bu yeni dini önceki birtakım inanç ve gelenekleriyle kendilerine has biçimde bağdaştıran konargöçer Türkmen oymakları için değişik coğrafya ve dönemlerde kullanılan çok sayıdaki isimlerden biridir. Bu adın eski Türklerde bir baş giysisi olan kızıl börkle ilgili olduğu, siyah başlık giyen bir Türk zümresinin Karapapak veya Karakalpak, Kıpçaklardan bir bölümün Karabörklü, Buhara mektebine mensup bir Sufi geleneğin Yeşilbaş adıyla anıldığı bilinmektedir. Önceleri bütün Türkmen oymakları kızıl börk giydiği halde yaygın İslâmî anlayışa mensup kesimlerin zamanla kızıl börkü terk etmesi üzerine sonraları Alevi adıyla anılacak zümrelere Kızılbaş denilmeye başlandığı ifade edilmektedir. Kırgızların İçkilik oymaklarından birinin adı da Kızılbaş olup ayrıca Afganistan'da Şii halkın bir bölümü Kızılbaş adıyla anılmaktadır. Altaylı Şamanların dinî ayin esnasında başlarına taktıkları, üzerinde dağ tavuğu tüyü bulunan kırmızı külâh Alevi dedelerinin ve Bektaşî babalarının giydiği kıyafetle benzerlik arz etmektedir. Bunlar dikkate alındığında Kızılbaş isminin kökünün eski Türk âdetlerine kadar uzandığı ve bunun başa giyilen kırmızı börkle ilgili olduğu anlaşılır. Kızılbaş isminin belirli bir dinî ve sosyal grubu nitелеmek üzere ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kesin bir kayıt yoksa da ağırlık kazanan görüşe göre bu kullanım 15. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır” (Üzüm, 2022:546).

Alevi-Bektaşî geleneğini tam anlamıyla anlamak için sosyo-kültürel yapının tarihsel, kültürel ve toplumsal açılardan bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Kültürün taşıyıcı aracı durumunda olan dil denilen varlıkta bütün bunlar doğal olarak olduğu gibi yansımaktadır. Dil, bir milletin sosyo-kültürel tüm özelliklerini en iyi yansıtan araç olduğu gibi bir milletin toplumsal alt gruplarının özelliklerini de kendi bünyesinde barındırmaktadır. Alevi-Bektaşî topluluklarının dili de geçmişten günümüze Türkçenin özelliklerini farklı açılardan yansıtan özelliklere sahiptir. Neredeyse bütün tarikatların dilinde sosyal ve dinsel etki açısından doğal bir sonuç olarak Arapça ve Farsça sözcük ve terkipler çok yoğun bir biçimde yer almaktadır. Alevi-Bektaşî Türk-Oğuz topluluklarında da bu tür terimler çokça bulunmasına rağmen Türkçe ifadeler diğer gruplara göre daha fazla yer kaplamaktadır.

“Türkçe, Alevi-Bektaşî Türk toplulukları için her şeydir. Alevilik-Bektaşilikte mürşit/dede/dedebalar tarafından yürütülen cem törenlerinin dili Türkçedir. Bu, Türkçe bilmeyen Arap, Kürt, Arnavut Alevi-Bektaşîleri için de geçerlidir. Erkân Türkçe yürütüldüğü gibi, pir veya mürşidin söylediği dualar olan gülbanklar, bir hizmete başlarken hizmet sahibinin okuduğu manzum veya mensur dua demek olan tercümanlar, zakirlerin saz eşliğinde yeri geldikçe söylediği deyiş, nefes ve *düvâzımamlar* hep Türkçedir.” (Günşen, 2009: 122)

Alevi-Bektaşî geleneğinin dilinde zengin bir kavram alanı vardır. Bu kavram alanında araç gereç adlarından giysi adlarına, erkân ifadelerinden seslenme ifadelerine, deyimlerden atasözlerine, dualardan birleşik eylemlere kadar zengin bir söz varlığı bulunmaktadır. Ayrıca dinî-tasavvufî kültürü ve sosyal yapısı gereği gizli dil örnekleri ve terimleri vardır. Kapalı bir dinî-tasavvufî yaşam anlayışının getirdiği koşullar sonucu sadece bu topluluğun üyelerince anlaşılacak ortak bir dil alanı oluşmuştur.

“Alevi-Bektaşî Türk topluluklarının arasında bulunur, kendi aralarındaki konuşmalarına kulak misafiri olursanız, kullanılan kelime veya sözler bildiğiniz kelime ve sözler olduğu hâlde, ne konuştuklarını anlayamazsınız. Bir kimseyi Bektaşîliğe kabul etmeyi “uyandırmak” veya “can uyarmak” dedikleri gibi, ayin-i cemde mum yakmaya da “çerağ uyarmak”, “can uyarmak” derler ve bu deyimlerin ve de ayin-i cemde/erkânda bu deyimlere denk gelen hizmetlerin de derin anlamları vardır. Yine bir Alevi-Bektaşî “Akyazılı” derse “rakı”dan, “Kızıl Deli” derse “şarap”tan söz etmektedir. Bazen de birtakım kelimeleri kullanmayıp, onların yerine başka kelimeleri tercih ettiklerine, meselâ; “Kapa.” yerine “Ört.”,

“Yok.” yerine “Hak’ta.”, “Öldü.” yerine “Hakk’a yürüdü.”, “Gömüldü.” yerine “Sırroldu / Sırlandı.” dediklerine tanık olursunuz. Yine “ana”, “baba”, “bacı”, “dede”, gibi akrabalık adları; “üç(ler)”, “beş(ler)”, “yedi(ler)”, “kırk(lar)” ... gibi sayılar; “beyaz”, “yeşil”, “kırmızı/kızıl”...vb. renkler ile Alevi-Bektaşîlerin piri Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin heykellerinde yer alan “arslan” ve “geyik” bu kültüre yabancı olanlar için hep bir “sır/giz” ifade eder. Hünkâr Hacı Bektaş Veli’ye, bu kültürün bilgi pınarının kaynağı anlamında “Ser Çeşme” denilmesi de, hep bu cümledendir.” (Günşen, 2007: 329)

Gerek gizli dil örnekleri gerek genel ve diğer kavramlar geniş bir söz varlığının boyutunu ortaya koymaktadır. Bu söz varlığı da sözcük bilimi, sözlük biliminin ve ad biliminin ilgi alanına girmektedir.

“Sözcük bilimi, dilin söz varlığını, yani sözcüklerini, türetmede görev alan biçimbirimlerini, bileşik sözcük, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz gibi öğelerini incelemeye yönelen, bu öğelerin kökenlerini oluşumlarını araştırarak biçim ve anlam açısından gelişmelerini saptamaya çalışan bir dilbilim dalıdır” (Aksan, 1998:13).

“Sözlük bilimi, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelen bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalıdır” (Aksan, 1998:69).

Bir dilin söz varlığının en temel kaynağı sözlüklerdir. Bir dile ait sözcüklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan sözlükleri inceleyen bilim dalı sözlük bilimidir. Madde başı olarak sözlükte yer alan her bir sözcük birer sözlük birimidir. Sözlük birimler; yalın, türemiş ve birleşik yapıda sözlüklerde yer alırlar. İlgeçler, bağlaçlar ve adılar tek başına anlamı olmayan gramatikal sözcük olarak değerlendirildiklerinden “boş sözcük” olarak kabul edilir. Ad, sıfat, belirteç ve eylem türünden olan sözcükler de anlamlı birer birim olduklarından “dolmuş sözcük” olarak kabul edilir. Deyimler, terimler, atasözleri, kalıplaşmış sözler, adlar, eylemler bir dilin söz varlığını oluşturur. Sözcük bilimi bir dilin söz varlığını inceler, ad bilimi de dilin kavram alanındaki özel adları inceler. Her türlü varlık, nesne ve durumun dil dünyasındaki gösterge karşılığına ‘kavram alanı’ adı verilmektedir. Alevi-Bektaşî Türk topluluklarına ait söz varlığı Türkçenin en eski döneminden günümüze birçok sözcüğün aktarılmasına aracı olduğu gibi farklı terimleri ve anlamsal zenginliğiyle söz varlığının etkin gücünü ortaya koymaktadır. Bütün sözlüklerdeki yazımlar Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzuna göre verilmeye çalışılsa da ele alı-

nan sözlüklerde sözcüklerin Arap ve Fars yazım kurallarıyla yer almasından dolayı birçok yazım sözlüklerdeki biçimleriyle verilmiştir.

Bu çalışmada öncelikli olarak *Ğubbealtı Lügati, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* ile *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* karşılaştırmalı ele alınmış, ek olarak *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* de incelemeye dâhil edilmiştir. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*'ndeki birçok ifadenin *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*'nden çoğu ifadenin birebir kopyalandığı/alıntılandığı görülmüştür. *Ğubbealtı Lügati*, yaşayan Türkçedeki kelimeleri tanıtmak, tarih boyunca Türk dilinin kazanmış olduğu zenginlikleri gözler önüne sermek, Türk çocuklarının geçmişle bağ kurmasını sağlamak gibi amaçlarla hazırlanan bir sözlüktür (URL-1). *Ğubbealtı Lügati*'nde devirlerini tamamlayıp unutulmakta olan, yaşayan Türkçe sözcüklere ve yeni türetilenlere yer verilmiştir. Madde başlarından sonra çoğu sözcüğün kökeni ve Arap - Fars kaynaklı olanların Arap harfli yazımları verilmiştir. Türkiye Türkçesinin söz varlığını kapsayan sözlükte yaşayan dilin sözcüklerine, deyimlere, terimlere, yer yer mazmunlara, edebî manalara ve ansiklopedik açıklamalara da yer verilmiştir. 13. yüzyıldan itibaren var olup bazıları halk ağzında yaşamakta devam eden ve Arap harfleriyle yazılan eserlerde, belgelerde yer alan kelimeler Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzı notu konularak gösterilmiştir. Türkçesi olduğu halde yaygınlaşan yabancı sözcükler, Türkçesi olmayan yabancı sözcükler de sözlüğümüze alınmıştır.<sup>2</sup>

*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (1993) Mehmet Zeki Pakalın'ın Osmanlı Devleti'nin yayıldığı coğrafyada kullanılan, terk edilen veya değişiklikler geçiren bütün kurumların, mali, idari, askerî, hukuki, dinî bütün kavramlarını derleyerek hazırladığı üç ciltlik bir sözlüktür. İlk adı "Tarihî Tabirler ve İstılahlar Ansiklopedisi" olan çalışmanın bitirilmesi on yıldan fazla sürmüştür. 1.ciltte 3825; 2. ciltte 3621; 3. ciltte 2890 olmak üzere toplam 10336 madde başı yer almaktadır. Bu eserde, birçok madde çok ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Bu sebeple bu eser, bir sözlükten daha çok ansiklopedi özelliğini göstermektedir. Bürhan-ı Katı, Büyük Türk Lügati, Büyük Osmanlı Tarihi (Hammer), Cevdet Tarihi, Edebiyat Lügati, Eski Eserler Ansiklopedisi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi İslam Ansiklopedisi, Kâmûsü'l-Alâm, Kamûs-i Bahrî, Kamusü'l- Bedayi, Kamus-ı Türkî, Kaygusuz

<sup>2</sup> *Ğubbealtı Lügati*'nin (sözlüğünün) basılı yayını olduğu gibi Genel Ağ ortamında çevrim içi kullanıma açık sözlüğü de bulunmaktadır. Bu çalışmada Genel Ağ'daki bağlantı adresinden yararlanıldığından madde başları ve açıklamalarının sayfa numaraları verilmemiştir.

Vizeli Alâeddin-Melâmî Edebiyatı Metinleri, Lehçe-i Osmani, Lügat-ı Cûdî, Lügat-ı Ebüzziya, Lügat-ı İlmiyye ve Fenniye, Lügat-i Naci, Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, Menakıb-ı Hünerveran, Muhîtü'l-Maârif, Mükemmel Istilâhât-ı Kavânin Mükemmel Osmanlı Lügati, Naima Tarihi, Resimli Kamus-ı Osmani, Sanat Ansiklopedisi, Tarih-i Askeri -i Osmani, Muallim Cevdet, Türk Lügati, Türk Tarihinin Ana Hatları, Türkiye İktisat Tarihi Hakkında Tetkikler, Türkiye Maarif Tarihi gibi çok sayıda eser ve sözlük yanında birçok yazma eser taranarak oluşturmuştur. Yazma eserlerden veya başka kaynaklardan yapılan alıntılar eserde tırnak içinde gösterilmiştir. Yaşayan sözcüklerin yanında tarihe mal olmuş terim ve sözcüklere de yer verilmiş, madde başlıklarının yanında yay ayrıç içinde sözcüklerin Arap harfleriyle yazılışı ve ait olduğu alanın kısaltması verilmiştir.

*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (2014) Ethem Cebecioğlu'nun hazırladığı dini-tasavvufi terimleri içeren bir sözlüktür. Tasavvufi kavram ve deyimler sade ve anlaşılır dille açıklanmıştır. Ayrıca bu sözlüğe tasavvufi terimler yanında bu terimlerden etkilenerek oluşturulan deyimler de eklenmiştir. Tasavvufi literatüre Arapça ve Farsçadan giren sözcükler, anlaşılabilirliği kolaylaştırmak için kendi harfleriyle de yazılmıştır. Ayrıca ele alınan maddeler yeri geldikçe şiirlerden örneklerle zenginleştirilmiştir. Daha çok tarikat tabirleri ve deyimlerinin bulunduğu bir eser olan bu sözlükte ağırlık tarikatlara ve tekkelere dair terimlerde dir. Tarikat kıyafetleri, tekkelerde kullanılan eşya, tasavvufi şiirlerde kullanılan tarikat adabına dair terimler hep bir arada sunulmuş ve açıklanmıştır. Sözlükte, tarikat mensupları tarafından kullanılan, bazıları atasözü hâline gelmiş pek çok deyim de yer almaktadır. Yine de birçok madde başı açıklamasının *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'ndeki açıklamalarla benzerlik taşıması da dikkatlerden kaçmamıştır.

## BULGULAR

### 1. Alevi-Bektaşîliğe Özgü Genel Adlandırmalar ve Özel Terim Adları

**Alevi** ('*Ali* [*Hx. Ali*] *isminin nispet eki -i almış şekli 'alevi*): 1. Aleviliği benimsemiş olan kimse. 2. Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın neslinden gelen kimse [*Hx. Hüseyin'in soyundan gelenlere "seyyid", Hx. Hasan'ın soyundan gelenlere "şerif" denir.*]: Neslen veya nispeten Hz. Ali'ye mensup olanlara da Alevi derler (*Sâdeddin N. Ergun*). (KL) Hazret-i Peygamber'den sonra imam olarak Hazret-i Ali'yi tanıyanlar hakkında kullanılır bir tabirdi. Şiiliğe temessük edenlerin umumuna "Alevi" denildiği gibi

neslen yahut nispeten Hazret-i Ali'ye mensup olanlara da "Alevi" denilirdi. (OTDS I: 51; TTDS 20)

**Alevilik:** 1. Alevi olma durumu. 2. İslâm dininin, Türk milletinin Orta Asya'dan gelen inanç ve geleneklerinin ve Anadolu'daki çeşitli manevi cereyanların tasavvufun tesiriyle gelişmiş olan, esasını Hz. Ali ve Ehlibeyte bağlılığın teşkil ettiği, Hz. Muhammed'den sonra imamet ve hilâfetin Hz. Ali'de olduğunu kabul eden bir yorumu. (KL)

**Aleviyye:** 1. Sun'i bir bağlantı ile dördüncü halife Hz. Ali'ye dayandırılan bir tarikat. 2. Derkaviyye tarikatının Cezayir'de yayılma kaydetmiş kolu. (TTDS 21)

**Bektaşî** (*Hacı Bektaş adından nispet eki -i ile Bektaşî*): 1. Bektaşîlik tarikatına mensup olan kimse. 2. (*İsim tamlamasının birinci ögesi olarak*) Bektaşîliğe ait, Bektaşîlikle ilgili: "Bektaşî şeyhi." "Bektaşî tekkesi." (KL)

**Bektaşî sırrı:** Çok gizli tutulan sır, kimsenin öğrenemediği gizli şey. (KL) krş. *Bektaşî'nin sırrı*

**Bektaşîlik:** 1. XIII. yüzyılda Hacı Bektaş veli tarafından kurulan tarikat. 2. Bu tarikata mensup olma durumu. (KL)

**Bektaşî'nin sırrı:** Bektaşîler, bir kimsenin tarikata girmesi sırasında yapılan ayine, diğer tarikat mensuplarını almazlardı. Diğer tarikatlardaki zikir ve sema ayinlerine giriş serbest olduğu halde, Bektaşîlikteki bu gizlilikten dolayı, "Bektaşî sırrı" sözü meydana gelmiştir. (TTDS 35) krş. *Bektaşî sırrı*

**Bektaşîyye** (*Hacı Bektaş adından Bektâşi > Bektâşiyye > Bektâşiye*): Bektaşîlik. Bektaşî kelimesinin tamlamalarda ortaya çıkan aynı manadaki müennes şekli (KL). Bektaşîye tasavvuf okulu. XIII. asırda Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş-ı Veli tarafından kurulmuştur. Esas itibarıyla Ahmed-i Yesevî tarafından tesis edilen ve Türkler arasında kurulmuş ilk tarikat sayılan Yeseviyye'nin tesirindedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât adlı eserine bakıldığında, şeriata gerçekten bağlı bir şahıs olduğu görülür. Bu eserde, şeriatta dört kapı ve kırk makam olduğu zikredilir ki bu kapılar, Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat'tir (TTDS 35; OTDS III: 408).

**cur'adan:** Cur'a Arapçada *yudum* anlamına gelir, Farsça "+dan" ekiyle birlikte "yudumluk" manasındadır. XIV-XVI. yüzyıllarda abdalların ve Bektaşîlerin esrara



düşkün oldukları, sunulan esrar kabağından herkesin tek nefes çektiği kaydedilir. (TTDS 51)

**çelebilik:** 1. Efendilik, incelik, kibarlık, zarafet. 2. Mevlânâ ve Hacı Bektaş Veli soyundan gelmiş olma durumu. (KL) \* **çelebi efendi:** Mevlânâ'nın torunlarından olup Konya'da postnişin olan ve bütün Mevlevî şeyhlerinin başı sayılan kişi. (KL)

**çelebiyan** (*Fars. çoğul eki -ân ile*): Çelebiler [*Özellikle Mevlevî ve Bektaşî çelebileri için kullanılmıştır*]. (KL)

**delil** (*Ar. delâlet "yol göstermek"ten delil*): Arapça, yol gösteren, kılavuz, rehber, işaret, iz vs. gibi manaları ihtiva eder. Tasavvufta, delil olarak şeyh terimi kullanılır. Zira o, dervişi, Allah yoluna sevk edip Allah'a vasıl eden kişidir. Akşemseddin'in tabiriyle, şeyh; kulu Allah'a, Allah'ı da kula sevdiren kişidir. Bektaşî dergâhlarında mumları yakmak için kullanılan mumdur. Bektaşilerde delil, rehber manasında kullanılır. Bektaşî tabirlerinden olup rehber, yol gösterici manalarına kullanılırdı. Meydandaki kandilleri, mumları yakmakta kullanılan muma da bu ad verilirdi. Dergâhın meydan ve diğer yerlerindeki mumlar, bir mum vasıtası ile yakılır ve bu muma, delil denilirdi. Özellikle cemlerdeki mumları yakmaya yarayan bu mum, ince, içinde fitili bulunan ve yumak şeklinde sarılı olan bir ucu dışarı çıkarılmış vaziyette kullanılırdı. (KL; TTDS 59; OTDS I: 422)

**devre-i arşıyye:** Bektaşî tabirlerindendir. *Kavs-ı uruç* derlerdi. (OTDS I: 441)

**devre-i ferşiyye:** Bektaşî tabirlerindendir. Devriyelerin *kavs-ı nüzûle* ait olanlarına denilirdi, Üsküdarlı Haşim Babanın devre-i ferşiyyesi meşhurdur. (OTDS I: 441)

**dört kapı selâmı:** Bektaşilerde tarikata girme ve esnaf loncalarında peştamal kuşatma merasiminde her adımda, "*Esselâmü aleyküm yâ ehl-i şerîat / Esselâmü aleyküm yâ ehl-i tarikat / Esselâmü aleyküm yâ ehl-i hakikat / Esselâmü aleyküm yâ ehl-i mârifet*" şeklinde veya buna yakın bir söyleyişle verilen selâm: Bu esnaf teferrüçlerinde de merasimin ilk kısmı aşırılar, mevlitler, kasideler ve dört kapı selâmıyla ruha ve ruhaniyette de hitap ederdi (*Sâmîha Ayverdi*). (TTDS 66; OTDS I: 476; KL)

**fırka-i naciye:** Selâmet yolunu bulmuş fırka yerinde kullanılır bir tabirdir. Doğru yoldan çıkmış, eğriye sapmış fırka manasına gelen "fırka-i dalle"nin mukabilidir. Manası necat firkasıdır. Arapça necat; kurtulmak, halâs olmak, selâmet bulmak demektir. Bektaşilerle Bâtıniler *fırka-i dalleden* oldukları ithamına karşı kendilerini

*fırka-i nâciyeden* sayarlar. Hatta Bektaşiler hakikatin sırlarına erebilmek için Bektaşî olmanın lüzumuna kaidirler. (OTDS I: 627)

**görgü** (< *gör-gü*) (III): Alevi, Kızılbaş topluluklarında en önemli âdet ve ayinlerden biri: “Görgü cemi.” “Görgü kurbanı.” (KL)

**gül destesi**: Farsça, *gül demeti* demektir. Bektaşilere mahsus bir tabirdir. Bektaşî nefeslerinde daima tesadüf edilen bu tabirin esas şudur: “Hazret-i Ali vefat edeceğini anlayınca ‘Selman, bana bir deste gül getir.’ dedi. İmam, Selman’ın getirdiği gül destesini aldı ve vefat etti.” İşte gül destesi budur. (OTDS I: 685; TTDS 94)

**hakkullah**: Arapça, Allah hakkı demektir. Bektaşî tabirlerindedir. Bir baba veya mürit seyahat edeceği zaman kendilerine diğer ihvan tarafından yapılan yardım demektir. Hasat zamanı, baba veya dede vekillerinin, köylülerden topladığı belli miktardaki bir tür vergiye verilen ad. (TTDS 99; OTDS I: 708)

**Haşimiyye**: Celvetiliğin kollarından biri. Kurucusu, Seyyid Mustafa Hâşim (Hâşim Baba) olup, ölümü 1782’dir. Bektaşilikle de alâkası olduğu için kendisine “baba” denmiştir. (TTDS 106)

**hıfz-ı nisbet**: Arapça, nispetin, mensubiyetin korunması demektir. Hacı Bektaş-ı Veli’nin Makalât’ında da şeyhe olan bey’at, bozup, ona sırt çeviren müride, “mürîd-i mürted” dendiği kaydedilir. Şeyhe bağlılığa “hıfz-ı and”, onu terk etmeye “nakz-ı and” denir. (TTDS 116)

**hilafet** (*Ar. hilāfet*): Şeyhlik makamının unvanı olarak kullanılır bir tabirdir. Bütün tarikatların şeyhlik makamlarına “hilafet” denilirdi. Bektaşilikte ilk zamanlarda hilafet ancak Kırşehir’deki Hacı Bektaş’ta verilirdi. Hilafet verilmesi lazım gelen bir babaya yalnız pir evi postnişini hilafet verebilirdi. Bilahare daha altı yerde hilafete izin verme makamı ihdas olundu. Bunlar da Mısır, Seyyid Ali Sultan, Abdal Musa, Durbali Sultan, Rumelihasarı tekkeleriydi. Merdiven köyünde hilafet makamının ihdası muahhardın Son zamanlarda her Bektaşî tekkesinde hilafet vermeye başlanmıştı. Bektaşiler şeyh makamında baba, Mevleviler de dede tabirini kullanırlardı. (OTDS I: 829)

**Kalenderlik**: 1. Alevi inancına dayanan, Hindistan, Orta Asya, İran, Mısır, Irak, Suriye ve Selçuklular zamanında Anadolu’da yaygın duruma gelen bir tarikat. 2. Bu tarikata mensup olma durumu. (KL)

**kasık niyazı:** Yunanistan Bektaşileri kendilerini Seyyid Ali Sultan’a nispet ederler. Bunların yaptıkları kasık niyazı şu şekildedir: Parmaklar düz ve bitişik, parmak uçları aşağıya eğik olarak eller iki böğür üzerine konur. Omuzlar biraz vücuttan ayrılır. Sağ ayak parmak ucu, sol ayağın başparmak ucunun üzerine konur (mühürlenir). (TTDS 150)

**kaygusuz:** Tasasız, dertsiz anlamına Türkçe bir kelime. Bektaşî edebiyatının en güzel şiiirlerini yazan Kaygusuz Abdal ve Kaygusuz Sultan’a, kısaca Kaygusuz denir. (TTDS 151)

**Kızılbaş:** 1. Kızılbaşlık inancını taşıyan kimse, *sürhser*. 2. Nâdir Şah ile Afganistan fethine katılan ve daha sonra Hindistan’a yerleşen, İmAmiye mezhebine mensup, Bâtîni inançlarla ilgisi olmayan bir Türkmen boyu. (KL) *Çelebiyan Bektaşîliği* de Anadolu’da sekiz on kola ayrılır. Halk bunlara “Kızılbaş” derler. (OTDS I: 198)

**Kızılbaşlık:** Türkmenlerin bazı aşırı Bâtîni-Şii inançlarını kendi eski inanç ve gelenekleriyle birleştirmelerinden ortaya çıkan bir dinî anlayış [*Bu yolun mensubu olan İran’daki Safevi şahlarna tâbi bir zümre, başlarına 12 dilimli kızıl taş giydikleri için Sünnîler tarafından Kızılbaş adıyla anılmıştır. Safevi şâhını dinî reis kabul eden Anadolu Alevilerine de Kızılbaş denmiştir. Kızılbaşlık, fikir sistemi teşekkül etmiş bir mezhepten ziyade görenek ve geleneğe dayanan bir inançtır.*] (KL)

**mücerret ikrarı:** Bazı Bektaşî dervişlerinin ömür boyu evlenmeyeceklerine dair verdikleri söz. (KL)

**nasip** (*Ar. naşb “birine bir şeyden pay vermek”ten naşib*): (IV) Manevi feyiz [*Bilhassa Bektaşilerde “tarikata girme, bir Bektaşî babasına intisap etme” anlamında kullanılır.*] (KL)

**Ocak-1 Bektaşîyan:** (*Yeniçeri ocağı Hacı Bektaş Veli’ye bağlı sayıldığı için*) Yeniçeri teşkilatı. (KL) Bektaşiler Ocağı demektir. Yeniçeri Ocağına bu ad verilir. Yeniçeri ocağı, Hacı Bektaş-1 Veli’ye bağlı sayıldığı için bu tabir meydana gelmiştir. Ancak Yeniçeri ordusunun kuruluşunda, Hacı Bektaş-1 Veli bizzat bulunamamıştır. Zira onun ölümü ile bu ocağın kuruluşu arasında, bir asır civarında bir zaman boşluğu vardır. Öyle zannediyoruz ki Hacı Bektaş’ın halifelerinin Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda, aktif roller üstlenmesi, ikisi arasında münasebet kurulmasına sebebiyet vermiştir. (TTDS 208; OTDS II: 712)

**raks** (*Ar. rakş*): Mûsikîmizde Bektaşî raksı da denen on altı zamanlı, on vuruşlu, donanımdan sonra 16/8 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul. (KL)

**samah - semah** (*Ar. semâ'dan ayın - b değışmesiyle semah*): Alevî törenlerinde mûsikî eşliğinde kadın erkek birlikte yapılan raks, bir nevi semâ. (KL)

**simat** (*Ar. simât*): 1. Sofra, somat. 2. Yemek, ziyafet. (KL) Üzerine yemek dizilen yaygı; bir sıraya dizilmiş şeyler; sofraya yerlerinde kullanılır bir tabirdir. Bektaşî ve Mevlevî tekkeleriyle halk arasında galat olarak “somat” suretinde kullanılırdı. (OTDS III: 227) *krş. somat*

**Tahtacı**: Anadolu'da yaşayan bazı Alevî topluluklarına verilen ad. (KL)

**tarik** (*Ar. tarîk*): 1. Yol. 2. *mec.* Takip edilen yol, usul. 3. Meslek. 4. Vasıta, vesile, sebep. 5. *tasavvuf.* Allah'a ulaşmak için tutulan yol, bir velinin tuttuğu Allah'a ulaşma yolu, tarikat. (KL) Mutlak surette yol manasına gelen tarik, geçim için ihtiyar edilen meslek yerinde de kullanılır bir tabirdir. Tarik ile aynı zamanda silsilede anlaşılırdı. Nitekim eskiden devlet memurları “Tarik-ı İlmiye”, “Tarik-ı Seyfiyye”, “Tarik-ı Kalemîyye” olmak üzere üç kısma ayrılmış, her üç kısım için de kanun ile başka başka silsileler kabul olunmuş idi. (OTDS III: 403) Alevîlerin “tarik” dedikleri sopaya da “asa” adı verilir. (TTDS 235) Arapça, yol demektir. Alevîlerce kutsal sayılan ve kayın ağacından kesilerek hazırlanan 70-75 cm. uzunluğundaki sopaya denir. Tarik'a aynı zamanda “Evliya”, “Erkân”, “Dest-çub”, “Serdeste” adları verilir. İki musahip, törende ölü taklidi yapar, dede de yeşil kılıfindan çıkardığı tarik'ı “Bismi Şah, destur-ı halife, Allah, Muhammed, ya Ali!” diyerek o musahiplerin sırtlarına üç kere değdirir. (TTDS 259)

**tarîk-i nâzenin**: Bektaşî tarikatı. (KL)

**tavşan yemez**: Ehlisünnet tarafından Alevîlere verilen adlardan biri. (KL)

**teberrâ - teberrî** (*Ar. berâ'et “berî olmak, uzaklaşmak, ayıptan kurtulmak”tan teberru' > teberrâ > teberrî*): 1. Uzaklaşma, uzak durma, yüz çevirme. 2. Ehlibeyt'e kötülük ve haksızlık edenleri sevmeme, düşman bilme. *Karşıtı: tevellâ* [Genellikle *tevellâ* ve *teberrâ* şeklinde kullanılır.] (KL) Arapça, dost edinme, beri olma anlamlarını içeren iki kelime. Âl-i Abâ'ya sevgi duymaya *tevellâ*, onlara karşı çıkanları sevmemeye de *teberrâ* denir. *Tevellâ* ve *Teberrâ* İmamiye'de, Furû-i Din'den sayılır. (TTDS 273) Emevîlerin ikinci hükümdarı Yezid ile onun neslinden gelenleri ve taraftarlarını sevmemek yerinde kullanılır bir tabirdir. Arapça aslı *teberru* olup beri olmak, sev-

meyip yüz çevirmek, uzaklaşmak demektir. Sofiyye hassaten Bektaşiler Hazret-i Ali ile evlatlarını sevmek yerinde kullanılan “tevela” ile “teberra”ya çok ehemmiyet verirler. (OTDS III: 430)

**tevvâbin** (*Ar. çoğul eki -in ile*): Çok tövbe edenler. (KL) Arapça, *tövbe edenler* demektir. Kербela olaylarında, söz verdikleri halde Hz. Hüseyin’e yardım etmeyen, faciadan sonra da bu duruma pişmanlık duyup, Şam’daki Emevî yönetimine ayaklanan siyasî bir akım. Allah’a tövbe etmek, tasavvufta ilk makamdır. Tevvâbinin bu hareketi Muharrem ayında yapılan matem ayının esasını teşkil etmiş, hassaten Aleviler arasında yayılmıştır. (TTDS 274; OTDS III: 495) \* **tevvâb** (*Ar. tevbe’den tevvâb*): 1. Çok tövbe eden (kimse). 2. “Kullarını günahattan vazgeçiren, tövbe yollarını kolaylaştıran ve tövbeleri kabul eden” anlamında esma-i hüsnadandır. (KL)

## 2. Makam ve Mekân (Yer) Adları

**Ahmed-i muhtar postu**: Bektaşî dergâhlarında bir makamın ismi (KL). Bektaşî tabirlerindedir. Meydandaki tahtın sağ tarafındaki makamın ismiydi. Diğer makamlara olduğu gibi bu makama da niyaz olunurdu. (OTDS I: 30; TTDS 14)

**arslanlı çeşme**: Hacı Bektaş ilçesinde, Hacı Bektaş-ı veli külliyesinde avlunun sağında bulunan çeşme. Bu çeşmede su, arslan heykelinin ağzından akmaktadır ki Bektaşilere göre zezem olarak kabul edilir. Hacı Bektaşlılar, içmek ve yıkanmak için bu çeşmeden su almayı tercih ederlerdi. (TTDS 23; OTDS I: 87)

**aşçıbaşı postu**: Bektaşî tarikatında bir makamdır. Bektaşî tabirlerindedir. “Meydan”daki makamlardan bir makamdı. Burada da diğer makamlarda olduğu gibi, niyaz olunurdu. (TTDS 24; OTDS I: 99)

**aşevi**: Hacı Bektaş Tekkesi’ndeki makamlardan biri. Her Bektaşî tekkesindeki ocağa aşevi derlerdi. Burada her on Muharrem’de aşure pişirilir. (TTDS 24; OTDS I: 99)

**atevi**: Hacı Bektaş Tekkesi’nde bulunan mekânlardan (evlerden) biri. Burada bulunanlar, tekkenin ve misafirlerin atlarına bakarlardı. Atevi han bağıdır. Babasına “atacı baba” da derlerdi. (TTDS 25; OTDS I: 110)

**bakımevi**: Bektaşî ıstılahlarındandır. Bektaşî tekkesindeki evlerden birinin, üstlendiği fonksiyon itibarıyla aldığı ad. (TTDS 30)

**balımevi:** Bektaşî tabiri. Hacı Bektaş velî Tekkesi'ndeki evlerden birinin ismidir. Burası ayrı bir tekke halindeydi. Balımevi babasının yanında ayrıca babalar da vardı. Bunlar ayrı ayrı nasip vermezlerdi. Ancak, dışarı çıkarlarsa nasip verirlerdi. Tekke içinde hepsi '**dedebaba**'ya bağlıydı. Bunlar mücerret (*bekâr*) olurlardı. Balımevi'nin son babası, "Japon Hasan Baba" idi. (TTDS 31; OTDS I: 151)

**canlar yatağı:** Bektaşî ve Mevlevî tekkelerinde dervişlerin yattıkları yerlere verilen addı. (OTDS I: 258; TTDS 44)

**cemevi:** (*Ar. cem* "toplama, toplanma" ile) Alevilerin ayin ve toplantı yaptıkları yer. (KL)

**cinevi:** Bu, Bektaşî ve Mevlevî tabiri olup, hamamlar için kullanılır. Muhtemelen bu tabir, hamamların şeytanın evi olmasıyla ilgili bir hadisi şerife dayanır. (TTDS 50; OTDS I: 294)

**çerağ** (-*çırağ* - *çırağ*) (*Fars. çerāğ*): *Kandil*, *mum* gibi manaları vardır. Topraktan veya madenden yapılmış kandil. İçine yağ konulup yan tarafındaki deliğe bir fitil takılarak yakılırdı. Çerağ, Bektaşilerde makamlardan biriydi. Bektaşî meydanlarındaki mumlara, özellikle, mutfakta yakılan mum ve lambaları uyandırmak için kullanılan kandile çerağ denilirdi. Kandilin kudreti temsil ettiği kanaati yaygındı. Diğer tarikatlarda da kandile çerağ denilir. (TTDS 54; OTDS I: 352)

**dar** (*Ar. dār* ev; *Fars. dār* "ağaç"tan): 1. İdama mahkûm olanların asıldığı dar ağacı. 2. Alevî ve Bektaşilerde ayin-i cem'in yapıldığı meydanın tam ortası olan, tarikata giren canların ikrar verdiği yer. (KL) Arapça (dar) ev, Farsça (dar) ağaç-idam sehпасı manasınadır. Tasavvufta Bektaşilik ıstılahları arasında geçer. Muhibbin, can feda etmek üzere meydanda ikrar verdiği yerin adıdır. Meydanın tam orta yerine dar denir. Biat ve tarikat telkini töreni gibi merasimler bu dâr'da yapılırdı. Tasavvuf Edebiyatında, "Hallâc-ı Mansur"un başına gelen olayı ifade etmek üzere şiirlerde lügat manası ile kullanılırdı (*yani idam sebbası mânâsına*). (TTDS 57; OTDS I: 393)

**dârü'l-emân:** Arapça. *Emin olunan yer emniyetin bulunduğu ülke, diyar, tecavüzden, saldırıdan masum, sığınılacak yer. Dâr-ı eman* suretinde de kullanılmıştır. Bu, bir Bektaşî tabiridir. Meydan kapısının bir başka adıdır. Başta baba olmak üzere tüm dervişler, bu kapının eşliğinde niyaz ederlerdi, ikrar veren derviş ikrar verdikten sonra, rehberinin yol göstermesiyle dârü'l-emâna gelir, orada niyaz ederdi. O sırada

rehber, dervişe, “Buna kapı derler ve bu makama da *dârü’l-emân* derler. Bu, erenler kapısıdır. Bu kapıya gelen, geri dönmeyip meram ve maksada erişilen mahaldir.” derdi. Bu olay, manevî tekâmüle yönelişin sembolü olarak değerlendirilmektedir. (TTDS 5; OTDS I: 393)

**dedebağı:** Kırşehir’deki Hacı Bektaş Tekkesi’ne bağlı bağın adıydı. Eyvallah kapısına hizmet eden derviş, evvela Dedebağı’nda iki üç sene çalışmak zorundaydı. Dedebağı da bir dergâhtı. Bu dergâhın babası ve dervişleri vardı. (TTDS 58 OTDS I: 411)

**dudman-ı beктаşîyye:** Bektaşî ocağı. (TTDS 66) \* *dūdman* (Fars. *dūd* “*duman*” ve *mān* “*ev, bark*” ile *dūd-mān*): Ocak. Hânedan, sülâle, soysop, düde. (KL)

**ekmek evi:** Hacı Bektaş Tekkesi makamlarından birinin adı. Her evin bir babası olduğu gibi bu evin de bir babası vardır. Ekmek evinin son babası, Hacı Kerim Baba adında bir zattı. (OTDS I: 515; TTDS 72)

**eyvallah kapısı:** Bektaşî tabirlerindendir. Kırşehir’deki pîr evinin yakınındaki bağlara verilen addır. Bektaşilikte nasip alan can “kalender” namıyla evvelâ “Han bağı” daha sonra “Dede bağı”nda daha sonra “Dede bağı”nda, arakiye puş olarak hizmet etmek mecburiyetinde idi. Bu mecburiyet evli olmayan, tarikata vücudunu vakfederek o sayede liyakat gösterebildiği surette babalığa kadar yükselmek isteyenler hakkında cari idi, Evliler bundan müstesna idi. Canların bu hizmete girmesine «eyvallah kapısına girdi» denilirdi. Mürit; burada hizmet eder, feyz alırdı. (OTDS I: 579)

**Hacım Sultan Makamı:** Bektaşî deyimidir. Meydan’daki makamlardan biridir. Hacım Sultan Makamı’na aynı zamanda, “Meydan Taşı” da denir. Her makamda niyazda bulunulduğu gibi burada da niyaz olunurdu. (TTDS 96; OTDS I: 598)

**han bağı:** Bektaşî tabirlerindendir. Hacı Bektaş dergâhındaki bağlardan birine verilen addı ve bu da müstakil bir tekkeydi. Han bağı ile dede bağında hizmet eden derviş *mahman* evine gider ve orada destarsız taç giyerdi. Son babası (Necati Baba) idi. (OTDS I: 727; TTDS 104)

**han-gâh** (> *hankah* > *hanikah*): Farsça tekke manasında bir kelime. Tekkenin büyüğüne denir. Âsitane de aynı anlamı ifade eder. Zaviye, tekkeden daha küçüktür. Bu durumda, Sufilerin toplandığı yerler, küçükten büyüğe, zaviye, tekke ve han-gâh şeklindedir. Tekkeler Zaviyeler bağlı buldukları hanikahlar vasıtasıyla

maddi ve manevi ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Bu sebeple hanikah postunda oturan şeyh tarikatın en büyük uzvu sayılır. Bektaşilerde ve bazı tarikatlarda han-gâh şeyhin maddi ve manevi yönetimi altında bulunurdu. Mevlevilikteki gibi merkez han-gâhda, diğer bağlı tekke ve zaviyelerin kaydı tutulurdu. (TTDS 105; OTDS I: 730)

**Horasan postu:** Bektaşi tabirlerindendir. Her Bektaşi meydanında, kibleye karşı ve ocağın yanında, tam kandilin altında bulanmak üzere serilmiş siyah bir posta verilen addır. Bu post, Hacı Bektaş'ın makamıdır. Dede baba bile bu postta oturamazdı. Baba; postunda otururdu. (OTDS I: 846; TTDS 122)

**ilim postu:** Bektaşi tabiridir. Meydan'da bulunan bir makamdır. Burada da diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunur. Nasip alan yeni talip (derviş), rehberinin kılavuzluğu ile buraya gelir, rehberi ona şunları söyler: “Buna ilim postu derler. Cümle müşkül, bunda hallolur. Şeriatın, hakikatin, marifetin, tarikatın babı budur. Dünyada ve ahirette necat bundan olur”. (OTDS II: 52; TTDS 132)

**kırk makam:** Bektaşiler “erenler meydanı” için makam tabirini de kullanırlardı. Dört kapının her birinde on makam mevcut olduğu için bu ismi almış idi. (TTDS 157; OTDS II: 270)

**kırklar meydanı:** Bektaşi tabirlerindendir. Hacı Bektaş'taki tekkede iki parmaklık içindeki yere verilen addı. Sağdaki parmaklık boyunca hesapsız şamdan sıralanırdı. Bu şamdanların ortasında «kırk budak» adı verilen şamdan vardı. (OTDS II: 270; TTDS 157)

**kızıl eşik:** Bektaşi tabirlerindendir. Meydanda Hazret-i Pir postunun yanında bir makamdı Buna «Niyaz taşı», «Mürüvvet taşı» da denilirdi. Burada niyaz edilirdi: Yeni talip ikrar verdikten ve meydan kapısı eşliğinde niyaz ettikten sonra rehberinin delâletiyle buraya gelir, niyaz ederdi. (OTDS II: 279; TTDS 158)

**kilerevi:** Bektaşilere mahsus tabirlerdendir. Hacı Bektaş tekkesindeki evlerden birinin adı idi. Kiler evinin babası da vardı Meydan evi babalığı lağvedilince tekkenin reisliği kiler evi babasına geçmişti, Son babası (Salih Baba) idi. (OTDS II: 382; TTDS 158)

**küre** (*Fars. kure - küre*): 1. Ocak, madenci ocağı, küre. 2. Bektaşi tarikatında meydan ocağı. (KL) Bektaşi tabirlerindendir. Meydandaki ocağın adı idi ve oradaki dilber makamlar gibi bir makamdı. Burada da ötekilerde olduğu gibi niyaz olunurdu.



Nasip alan yeni talip rehberinin delâletiyle buraya geldiği zaman bu makamı rehber kendisine şöyle tarif ederdi: «Buna küre derler. Bunda çiğ olan nesnelere pişip Hakkın inayet eylediği nimet bunda tabi olup Allah'ın dostları intifalanıp şükür ederler. Cümle niyazın faydalandığı mahaldir.» (OTDS II: 342; TTDS 302)

**makam** (Ar. *kiyām* “ayakta durmak”tan *maḳām*): Sâlikin Allah yolunda ulaştığı kalıcı mertebe, mânevî rütbe. (KL) ‘*Evlîyaullahın mezarları hakkında kullanılır bir tabirdir.*’ (OTDS II: 393) velilerin mezarlarına veya hatıralarını taşıyan yerlere bu ad verilir. Makam-ı İbrahim gibi. Birisi, bir başka yerde vefat ederse, memleketinde veya hatırasını taşıyan bir yerde, ruhuna Fatiha okunmak ve onu anmak üzere yapılan merkada “makam” denir. Bektaşilerde, ocak, baba postu, gayb erenleri postu gibi makamlar vardır. (TTDS 171)

**meydan** (Ar. *mejdān*): Bektaşilerde “meydan”da makamlardan bir makamdı. Burada da diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunurdu. Tasavvufta kâinat, âlem, Bektaşilerle Mevlevilerce bilhassa ayin icra edilen yer manasına gelir bir tabirdir. Bektaşî tekkelerinin meydanında çok sayıda post, çerağ, meydan taşı ve ocak bulunurdu. (TTDS 182; OTDS I: 351; OTDS II: 526)

**meydan taşı**: Bektaşî tabirlerindedir. Meydanda bulunan makamlardan bir makamdı. Burada da diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunurdu. Meydan taşının üstünde şekerden ve yahut baldan yapılmış bir maşraba şerbet bulunurdu. Bu şerbet rehber tarafından meydandaki bütün makamlar ziyaret ettirildikten sonra yeni talibe merasimle içirilirdi. (OTDS II: 527; TTDS 182)

**mihman evi** (Fars. *mihmān*): Bektaşî tekkelerinde misafirler için ayrılan bölüm [*Diğer tekkelerde mihmānhâne veya misâfirhâne denirdi*]. (KL) Farsça, mihman, misafir demektir. Bektaşilerde misafirlerin kalması için ayrılan yere mihman evi denir. Hacı Bektaş tekkesinde ayrı bir yerdi. Han Bağı ile Dede Bağından çıkarılıp kendisine taç giyme töreni yapılacak can (derviş), bir süre burada hizmet ederdi. Diğer tarikatların tekkelerinde böyle yerleri olanlar vardı. Onlara da “Mihmanhane” yahut “Misafirhane” denilirdi. (OTDS II: 533; TTDS 183)

**mihrab** (Ar. *mihrāb*): Arapça. Camilerde kible tarafı duvarının orta yerinde, içe oyuk kısma mihrap denir ki, imamın namaz kıldırmak üzere durduğu yer, burasıdır. Bektaşiler, yüze veya iki kaş arasına mihrap derler. Erken dönem, Sufi zahitlerin ibadet için çekildikleri uzlet köşelerine mihrap adı verilirdi. (TTDS 183)

**mürüvvet taşı:** Bektaşî tabirlerindendir. “Meydan”da Hazret-i Pir Postunun yanında bir makamdır. Buna “Niyaz taşı”, “Kızıl eşik” de denilir, burada niyaz ediliyordu. Yeni talip ikrar verdikten ve meydan kapısı eşğinde niyaz ettikten sonra rehberinin delâletiyle buraya gelir, niyaz ederdi. Rehber o sırada kendisine “Bu makama bâb-ı mürüvvet derler. Meydan içerisine girildikte erenler cemali müşahede olunup ve maksada eriteceği vakit erenler huzuruna varılıp niyazı kabul olunduğu mahaldir.” derdi. (OTDS II: 625; TTDS 191) \* *mürüvvet* (Ar. mer’ “erkek, adam”dan *murū’et* > *muruvvet*): İyilik ve ihsanda bulunma, cömertlik, lütufkârlık. (KL)

**niyaz taşı** (Fars. *niyāz*): Bektaşî tabiri. Meydanda, Pîr Postu’nun yanında bulunan bir makamdı. Buraya “kızıl eşik” veya “mürüvvet taşı” da denirdi. Niyaz edildiği için, buraya “niyaz taşı” denmiştir. (TTDS 205)

**ocak** (Orta Türkçe *oçak* < Eski Türkçe *öt* “ateş”): Bektaşî tabirlerindendir. Bektaşî tekkelerinin meydan odalarında kiblenin olduğu yerdeki ocağın adıdır. Ocak bulunmayan meydanda köşenin biri Ocak ittihaz edilirdi. Ocağın bir tarafında Seyyit Ali postu, öbür tarafında Horasan postu vardı. Yeniçeri teşkilatı hakkında kullanılan bir tabirdir. Teşekkül kendisini Bektaşîliğe bağlı saydığı için bu tabir meydana gelmiştir. Ocak; alelîtlak teşekkül (kurum) yerinde de kullanılmıştır. (OTDS II: 711)

**pirevi:** Hacibektaş’taki ana dergâh. (TTDS 212)

**pir postu:** Bektaşî tabirlerindendir. Meydanda bulunan muhtelif makamlardan bir makamdır. Burada da diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunurdu. Nasip alan yeni talip rehberinin delâletiyle buraya geldiği zaman rehber kendisine şöyle derdi: “Buna pir postu derler. ‘Hazret-i Pir Efendimiz bunu Horasan’dan getirip buraya sermiştir. Meram ve maksadın her ne ise iltica olunup murada erişilen makamdır.” (OTDS II: 778; TTDS 212)

**post** (Fars. *pūst’tan pōst*): *mec.* Makam [Bu anlam daha çok deyimlerde ortaya çıkar.] *tari-kat.* Şeyhlik makamı. (KL) Bektaşîlikteki post sayısı, on iki makamı temsil etmek üzere on ikiydi: Baba postu, aşçı postu, ekmeççi postu, nakip postu, atacı postu, meydancı postu, türbedar postu, kilerci postu, kahveci postu, kurbançı postu, ayakçı postu, mihman evi postu. (TTDS 213) Hayvanın üzerinde tüyü olan derisi; tuzlanıp kurutulmuş koyun, kurt ve emsali hayvanların tüylü derileri demek olan

bu tabir mecaz yoluyla mansıp, makam, mesnet; şeyhlik makamı yerlerinde kullanılır. Postların bir kısmı bir makamı temsil ederdi. Postların temsil ettiği makamlar Mevlevilerle Bektaşîlerde ziyadedir, öteki tarikatlarda yalnız şeyh postu vardır, Bektaşîlikte on iki makamı temsil eden on iki post vardı: 1. Baba postu, Horasan postu demektir. 2. Aşçı postu; Seyyid Ali postu demektir. 3. Ekmekçi postu; Balım Sultan postu demektir. 4. Nakip postu: Kaygısız Sultan postu demektir. 5. Atacı postu; Kanber Ali postu demektir. 6 - Meydancı postu; Sarı İsmail postu demektir, 7. Türbedar postu; Karadonlu Can Baba postu demektir. 8. Kilerci postu; Erkulu Hacim Sultan postu demektir. 9. Kahveci postu; Hazret-i İbrahim postu demektir. 10. Kurbançı postu; Hazret-i İbrahim Aleyhisselam postu demektir. 11. Ayakçı postu; Aptal Musa postu demektir. 12. Mihmanevi postu; Hızır Aleyhisselam postu demektir. (OTDS II: 789-780)

**saka postu** (*Ar. saky > sakkā* ‘*insanlara su taşıyan*’*dan*): Mevlevihanelerle Bektaşî tekkelerinde sakalık (suculuk) vazifesini görenlerin oturdukları yere verilen addır. Saka postu matbah (mutfak) kapısının yanında bulunurdu. (OTDS III: 97; TTDS 226)

**taht** (*Fars. taht*) : Farsça, hükümdar koltuğu anlamında bir kelime. Bektaşî tabiri olarak, meydandaki makamların en büyüğüdür. (TTDS 258)

### 3. Unvan Adları

**baba:** *Bektaşî şeyhi*. Bektaşîler, XIX. asır başından itibaren “dede” karşılığı baba adını bilhassa kullandılar (Reşat E. Koçu). (KL) Ata manasına gelir ve mecazi olarak hürmete lâyık yaşlı adamlar hakkında da kullanılır. Aynı zamanda herhangi bir zümrenin, bir teşekkülün başında bulunan kimselere de yaşlı olmasalar bile, hürmet maksadıyla baba denilir. Oruç Reis’e Baba Oruç denilmesi gibi. Baba kelimesine, tasavvuf ıstılahı olarak Selçukiler devrinde tesadüf olunmaktadır. Yesevîlik tarikatının ve Ahmed-i Yesevî’nin tesiri ile Türkler arasında çok yayılmıştır. Baba unvanlı sofilere, İran’da bilhassa XII. asırdan başlayarak ve en fazla da Azerbaycan’da ve Tebriz’de rastlanıyor. Baba, Bektaşî şeyhlerinin, ulularının unvanı idi. Bektaşîlik kendinden çok evvel müdevven bu ihtiram kelimesini bir paye olarak almıştır. Babalar Pir Evinin “Eyvallah Kapısı”nda yetiştirilir. Eyvallah tam bir feragat, tam bir fedailik demektir ve tarikatın felsefesinin mühim bir noktasını izah eder. Mürit dervişlik sınıfında yetişmek istiyorsa Eyvallah Kapısından geçmek lâzımdır. Burada çapa sallanacak, kürek atılacak, mütemediyen feyz alınacak,

neticede beğenilecektir. Eyvallah Kapısına başvuran derviş Dede Bağında iki üç sene hizmet ederdi. Orada kalenderlikle oturur, ondan sonra büyük baba kabul eder, tekkede derviş olurdu. Tekkeye kabul olunan dervişin on iki sene altı ay hizmet etmesi lâzımdı. On iki seneden sonra kısmet ise baba olurdu. Babaların tayininde umumiyetle kıdem takip olunuyorsa da ehliyetin kıdeme tercih edildiği de vakidir. (OTDS I: 136; TTDS 27)

**Bektaşî babası:** Bektaşîlik tarikatında şeyhlere verilen unvan. (KL)

**çelebi** (*Türkçe Çalab, Allah manasındadır. Sonundaki nisbet yâ'sı ile Çelebî*) (*Eski Türkiye Türkçesinde "efendi, sâhip; Rab, Tanrı" anlamlarına gelen çalap kelimesinin çalabı şekli de vardır; çelebi bu ikinci şekilden gelmiş olmalıdır.*) [*Çalap, çalabı ve çelebi kelimelerinin Sür-yânîce asıllı olduğu ileri sürülmüşse de kökleri kesin olarak belli değildir.*] (KL): 1. Eskiden efendi, ağa, bey yerine kullanılan unvan [*Hıristiyanlar için de kullanılmıştır.*]: 2. Okumuş yazmış, ilmi ve irfanıyla tanınmış kimselere verilen unvan. 3. Yıldırım Bayezid'den Fâtih devrine kadar Osmanlı şehzâdelerine verilen unvan. 4. Mevlânâ ve Hacı Bektaş-ı veli soyundan gelenlere verilen unvan. 5. Görgülü, kibar, zarif, terbiyeli, nazik kimse. (KL) Allah'a ait adam, Allah adamı demektir. Kibar zarif kimselere de "**çelebî adam**" denir. XVII. yüzyılın sonlarına kadar bilgin ve soylu kimseler için, yine bu unvan kullanılmıştır. Mevlâna'nın soyundan gelenler "**Çelebi**" olarak anılmış ancak Mevlâna'ya ana tarafından akraba olanlar "**inâs çelebî**"; baba tarafından akraba olanlara da "**zükür çelebi**" denmiştir. Hacı Bektaş'ın nefes evladı (*manevî evlad*) yahut belinden gelen kişilere de "**Çelebi**" denir. Mevlevî çelebilerinden ayırmak için "**Bektaşî çelebilerinden**" diye kayıt konulur. Çelebi kelimesi, Farsça gramerine uygun olarak "**Çelebiyan**" şeklinde çoğul yapılır. Mevlevilerden, Mevlânâ'nın maddî bakımdan akrabası olmadığı halde: Mesnevi'nin yazılmasına önyak olan kişiye bu unvan verilerek Çelebi Hüsameddin denmiştir. Normal olarak çelebi ifadesi isimden sonra kullanılırken bu zatın adının başına getirilmesi, esas çelebilerden ayırmak içindir. Çelebi'nin isimle beraber kullanılışı şöyledir: İskender Çelebi, Mehmed Çelebi, Ali Çelebi, Salih Çelebi, İbrahim Çelebi. Genel olarak çelebi deyimini, Allah yoluna sülük eden, maneviyat erleri için kullananlar da vardır. (TTDS 53)

**dede:** Bektaşîlerde eskiden baba yerine mürşide verilen isim ve unvan. Alevilerin inancına göre herhangi bir ocaktan gelen ve seyyid, yâni Hazret-i Peygamber'in soyundan olan ve mürşitlik vazifesini gören kişilere **dede** denir (Abdülbâki Gölpi-

narlı). Bektaşiler, XIX. asır başından itibaren “dede” karşılığı baba adını bilhassa kullandılar, yalnız Kırşehir’deki pir postuna oturan büyük baba efendiye “*dede baba*” denildi (Reşat E. Koçu). (KL) Dedelik, Alevilerde, soydan gelenlere mahsustur. Yani Hz. Peygamber’in soyundan gelen seyyitlere *dede* denir. Ancak bunların irşat makamında olması gerekir. Bektaşiler, Hacı Bektaş Dergâhı’nda şeyh olan babaya *Dede Baba* derler. (TTDS 57)

**dedebaba:** Bektaşilerde Kırşehir’deki pir makamı postnişinine verilen unvan. (KL) Diğer tekkelerin şeyhlerine baba denilirdi. Dervişler, hürmetli ifade tarzı olarak “baba erenler” diye hitap ederlerdi. Bektaşilikte derecelenme sırası aşağıdan yukarıya şu şekilde idi: Âşık, talip, muhip, derviş, baba, halife, dede baba. Bunların ilk dördü mürit, beşinci ve altıncısı, baba ile halife, mürşit; dede baba ise, pir vekili olma bakımından pir rütbesindeydi. Halife, dedebabanın reisliği altında toplanan babalar meclisinde seçilirdi. Bektaşilerin yedi halifesi bulunuyordu; bunlar buldukları yer itibarıyla şu şekildeydi: Mısır, Abdal Musa, Seyyid Ali Sultan, Dürbali Sultan Kerbela, Rumelihisarı ve Merdiven Köyü. (TTDS 58; OTDS I: 411)

**erenler celladı:** Hacım Sultan’ın lakabı. Bektaşî ıstılahı. (TTDS 75; OTDS I: 543)

#### 4. Tarihi, Manevî, Makamlı, Görevli Kişi Adları

**Akyazılı I:** Esas adı İbrahim-i Sani olan bir Bektaşî liderinin lâkabıdır. Otman Baha’nın (öl. 883/1478) müritleri ve Bektaşilerce kutup olarak kabul edilir. Romanya ve Balçık’taki tekkesi, hem Hıristiyanlar hem de Bektaşilerce ziyaret edilmektedir. (TTDS 16)

**ana-bacı:** Mürşidin eşine, Bektaşilikte “ana-bacı” denir. (TTDS 22)

**aşçı baba:** Hacı Bektaş dergâhında aş evini idare eden, şeyhin vekili sayılan ve şeyhten sonra onun yerine, yâni dede babalık makamına geçebilen kimse. (KL)

**ayakçı:** 1. Ayak hizmeti yapan kimse. 2. Bir işi yapmak üzere belli bir süre için tutulan işçi. 3. Otobüs terminalinde kendi firması için yolcu bulmaya çalışan kimse. 4. *tarih.* Selçuklu ve Akkoyunlu saraylarında sultanların sofraya hizmetlerini gören kimse. 5. Mevlevî ve Bektaşî tekkelerinde dervişliğe yeni başlayan, tekkenin her türlü ayak işlerini yapan dervişe bu ilk hizmet devresi esnasında verilen ad. (KL; OTDS I: 117)

**bâbâyan** (*bâbâ'nın Fars. çoğul eki -ân almış şekli*): Babalar, tarikat büyükleri, Bektaşî şeyhleri. (KL)

**bâde-fürûş**: *Şarap satan (kimse), meyhaneci*. Farsça bileşik sıfat olup *şarap satan* demektir. Tasavvuf edebiyatında kullanılmış bir terimdir. Şeyh, mürşit karşılığında kullanılmıştır. Divan şairleri ile Bektaşîler her iki manada da kullanmışlardır. Bektaşî geleneğinde, kıyamet günü kevserin sunucusunun Hz. Ali olacağını bildiren bir hadise dayanılarak Hz. Ali, *hammâr, bâde-fürûş, mey-fürûş* sıfatlarıyla tavsif olunmuştur. (KL; TTDS 28; OTDS I: 146)

**badeperest**: *“İçkiye tapan” İçkiye çok düşkün olan (kimse)*. Şaraba tapan, çok şarap içen, *bedmest*. *Tasavvufta aşk, zevk, İlâhî muhabbet manalarına gelir*. Bektaşî şairleri bu tabiri hem hakiki (gerçek) hem mecazî anlamlarda kullanmışlardır. (KL; OTDS I: 146)

**bel-yol evladı**: İnsanın neslini devam ettiren evlat, *sulbî* evlattır. Bir mürşide intisap ederek onun terbiyesi altına girerek adeta onun evlâdı mesabesinde olana ise *yol evladı* denilmiştir. Böylece mürşit, adeta onun babası sayılmıştır. Nitekim Yesevilikte mürşide “ata”, Bektaşîlerde de “baba” denilmektedir. (TTDS 36)

**can** (*Fars. cān*) (7.): (*Bektaşî ve Mevlevîler’de*) Tarikat kardeşi, derviş [*Bu anlamda kelime çoğul şekliyle veya tarikata mensup kimselerin isimlerinin sonuna getirilerek de kullanılır.*]: “Ali can” “Ahmet can.” (KL)

**Çârdeh masum-u pâk**: Farsça, *on dört temiz suçsuz* demektir. İsnâ Aşeriyye ve bazı tasavvufçulara göre bu on dört kişi, Hz. Peygamber, Hz. Fatıma ve on iki imamdır. Bektaşîler 12’yi 14’e çıkartırlar. Bu on dört suçsuz temiz kişiler, Hz. Ali (r)’nin neslinden gelenlerdir. (TTDS 52-53; OTDS I: 326)

**Düvazdeh imam** (*Fars. duvâzdeh on iki + Ar. imām*): 1. Bektaşî tabirlerindedir. On iki imam demektir. İmâmiye mezhebinden olanlarca, Hz. Ali’den başlayıp onun soyundan gelen ve İmam Mehdi’de sona eren velâyet sâhibi on iki imama verilen isim, on iki imam, *eimme-i isnâ aşer*. Onlar da şunlardır: İmam-1 Ali, İmam-1 Hasan, İmam-1 Hüseyin, İmam-1 Zeyn-el- Abidin, İmam-1 Muhammet Bakır, İmam-1 Cafer-i Sadık, İmam-1 Musa Kâzım, İmam-1 Ali Rıza, İmam-1 Muhammet Taki, İmam-1 Ali Naki, İmam-1 Hasan-1 Askeri, İmam-1 Mehdi. 2. Konusu on iki imamı övmek olan ve Alevi-Bektaşî ayinlerinde okunan nefes [*Düvaz, düvazde şekillerinde de kullanılır.*] Alevîlerle Bektaşîlerde on iki imâmı öven nefeslere “düvazdeh imam” yahut kısaca “düvazde” denir. (...) Alevi ayin-i cemi, “âşık” denen saz şâir-

lerinin söyledikleri üç düvazde ile başlar (Abdülbâki Gölpinarlı). Duayı müteâkip zâkirler kurbanla ilgili üç nefes ve bir düvaz söylerler. Dövaz bitince zâkirler sazlarının üstüne hafif eğilerek “Allah Allah” deyip dua isterler (Rûhi Fığlalı). (KL; OTDS I: 487)

**Edhemiye** (*Edhemi'den Edhemiyye*): Şeyh Ebû İshak İbrahim bin Ethem tarafından kurulan, bâtinî inançları benimsemiş ve sonra Bektaşîlik içinde erimiş bir tarikat. (KL)

**eimme-i isnâ aşer**: Şiilerce imam kabul edilen ve Hz. Ali'den başlayıp İmam Mehdi'de sona eren on iki imam. (KL) \* **eimme** (*Ar. imām'ın çoğul şekli e'imme*) İmamlar. (KL)

**er çiçeği**: Bektaşî ıstılahı. Bektaşî tabirlerindedir. Babanın sevgisine mazhar olmuş can (*derviş*). (TTDS 75; OTDS I: 542)

**erzade**: Bir mürşidin babası da mürşit olursa ona *erzade* denir. Bu, Bektaşî ıstılahıdır. (TTDS 75)

**Gaziyan-ı Hacı Bektaş-ı Veli**: Hacı Bektaş-ı Veli'ye bağlı oldukları için yeniçerilere verilen isim. (KL) Ocak kendini Hacı Bektaş'a bağlı saydığı için Yeniçeriler bu suretle anılırlardı. (OTDS I: 657)

**gözcü** (IV): Alevilerde cem ayini sırasında düzeni, sükûneti ve töreye aykırı hareket edilmemesini sağlayan kimse. (KL)

**halife** (*Ar. half “birinden sonra gelmek”ten halife*): Arapça, birinin yerine geçen, arkasından gelen vekil olan kişi anlamlarına gelir. Bektaşîler taç giyerken Mevleviler çile (halvet) çıkardıklarında hücre sahibi olarak *derviş* unvanını alırlar. Bektaşîlerde, halifeye “çehar alamet” (dört nişan) verilir. (TTDS 101)

**halka-be-gûş-i Ali**: Hazret-i Ali'nin azat kabul etmez kölesi [*Bektaşî ve Aleviler için kullanılır*]. (KL)

**hû-keşan** (*Fars. keşân “çekenler” ile*) 1. Hû çekenler. 2. *tarih*. Hacı Bektaş şeyhinin Yeniçeri Ocağındaki vekiline mahsus olan 99. ortada ordunun selâmetine dua etmekle görevlendirilmiş olan Bektaşî müritleri: Bu sekiz Bektaşî'den en kıdemlisi yüksek sesle “Kerîm Allah” der, ötekiler de “hû” diye mukâbele ederlerdi. Bundan dolayı bunlara “hû-keşan” denilmişti (Mehmet Z. Pakalın). (KL; OTDS I: 852)

**ışık:** Bâtını inançları benimseyen dervişlere, Alevi, Hurûfî ve bir kısım Bektaşî dervişlerine verilen isim: Başbakanlık Arşivi'ndeki bir fermanın Seyyid Gazi ve Eskişehir Alevilerine "Işık" dendiğini öğreniyoruz (Ahmet Refik). (KL)

**Kalender** (*Fars. kalender*): 1. Dünya malına önem vermeyen, müsamahakâr, yumuşak huylu, alçak gönüllü, olur olmaz şeyin üstünde durmayan kimse. 2. Giyim kuşam ve yaşama şartlarına önem vermeyen, titizlik göstermeyen, lâkayt, aldırma kimse. 3. Bektaşilerde derviş olmaya ikrar veren fakat henüz derviş olma merasimi yapılmadığı için tekkede arakiye ile hizmet eden kimse. (KL; TTDS 145)

**Kalenderî** (*Fars. kalender ve nispet eki -i ile kalenderi*): 1. Kalenderiye tarikatına mensup kimse. 2. Kalenderiye tarikatına âit olan. (KL)

**kemberbeste** (*Fars. kemer ve beste "bağlamış" ile kemer-beste*): 1. Hizmete hazır durumda olan (kimse). 2. Alevi ve Bektaşî lere göre Hz. Ali'nin bizzat kemer kuşattığı, savaşta esma-i hüsnadan (*Allah'ın en güzel isimlerinden*) birini zikrederek savaşan on yedi evlâdından her biri. 3. Bektaşî tarikatına giren ve bağlılık âlameti olarak beline kemer kuşatılıp nasip verilen mürit, *kemberbent*. (KL) Farsça, kemer bağlamış anlamına gelen bir terkip. Nasip alıp tig-i bentle beli ballanan demektir. Elden, dilden, belden bağlılık alametidir. Bektaşî rivayetlerine göre Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere on yedi oğluna kemer ve silah kuşatmış, her birine Esmâ-i Hüsnâ'dan birini telkin etmiştir. Onlar da bu öğretildikleri ismi zikrederek savaşmışlar. Bektaşî gülbanklarında on yedi kemer-beste ifadesi bulunur. Ahmed Rif'at Efendi'nin Mir'âtu'l-Makasîd'inde bu rivayetin hayalî olduğu kaydedilir (s. 231-232). (OTDS II: 241; TTDS 153)

**Kızıldeli:** Bektaşiler, Kızıldeli'yi, Balım Sultan'ın mürşidi sayarlar. On beşinci yüzyılda yaşayan Seyyid Ali Sultan'a da *Kızıl Deli* denir. (TTDS 158)

**köçek:** Ocağa yeni girmiş yeniçeri demektir. Bu tabir Hacı Bektaş köçekleri suretinde kullanıldığı zaman nispet ifade ederdi. (OTDS II: 360)

**kutup** (*Ar. kuṭb*) (*her tarikat için / tasavvuf*) (VIII.): Manevi mertebelerin en yüksekinde bulunan kimse; zâhir ve bâtın âlemlerinin idarecisi, âlemin kalbi, âlemde Hakk'ın halifesi vaziyetindeki insan-ı kâmil. [*Her devirde bir tane olduğu kabul edilir.*] (KL)



**meydan rehberi:** Bektaşî tabirlerindendir. Vazifesi tarikata intisap eden cana me-rasim yapılırken rehberlik (kılavuz) etmekti. Bektaşilikte bir de “Yol rehberi” vardı, istidat sahibi olanları Bektaşî yapmaya çalışırdı. (OTDS II: 527)

**meydancı:** Tekkelerde ve hassaten Bektaşî ile Mevlevî tekkelerinde meydan ve meydan-ı şerif denilen ve ayin yapılan geniş yerin temizliğine bakan, postları yayan, çerağları temizleyen, derviş hakkında kullanılır bir tabirdir. (OTDS II: 526)

**muhib** (*Ar. ihbâb “sevmek, meyletmek”ten muhibb*): Bir tarikata ilgi ve yakınlık duyan, o tarikatın inancını, görüş ve düşüncelerini benimseyen kimse. (KL) Arapça, seven demektir. Tasavvuf yolunu ve o yolda gidenleri seveni ifade eder. Tasavvuf yolu-nu seven, fakat o yola girmemiş kişiye muhip derler. Bektaşilikte Muhiplik ilk derecedir. Bundan sonra dervişlik, babalık ve halifelik gelir. (TTDS 185; OTDS II: 591)

**musahip - musâhib** (*Ar. şohbet’ten muşâhabe “karşılıklı sohbet etmek”ten muşâhib*): 1. Biriyle karşılıklı konuşan, sohbet arkadaşı olan kimse. 2. Büyük zatlara, özellikle padişahlara sohbet arkadaşı olan ve zaman zaman hoş fıkralar, hikâyeler anlatıp latife ve nükteler yaparak hoşça vakit geçirmelerini sağlayan zeki, bilgili, görgülü, hoşsohbet kimse, nedim. 3. Alevilerde aynı zamanda Aleviliğe intisap eden ve kar-deş sayılan iki kişiden biri [*Diğerine sâhip denir*]: Musahipsiz Alevilik erkânına hiç-bir kimse alınmaz; musahip olanların canları, malları, ırzları birdir; her hususta birbirlerini korumaları gerekir (Abdülbâki Gölpınarlı). Her Alevî çifti bir musa-hip tutmak zorundadır. Bu dört kişilik iki aile Alevî cemaatinin çekirdeğini teşkil eder ve birbirlerine kardeş sayılırlar. Buna “*abiret kardeşliği*” denir (Rûhi Fığlalı). (KL)

**nasibli:** Bektaşî tabirlerindendir. Nasip almış derviş hakkında kullanılır bir tabir-dir. (OTDS II: 658)

**ocak-zâde** (*Fars. xâde “oğul” ile*): *Ocak oğlu demektir.* Hazreti peygamber soyundan geldikleri, seyit oldukları kabul edilen Bektaşî babalarının soyundan gelen dede-ler için kullanılırdı. (KL) Ocak; içinde odun, kömür yakılan, dumanı üstteki baca-dan çıkan özel ateş yakma yerine denir. Mecazi olarak, kuruluş boy-soy, kök, dirlik, düzenlik manalarına gelir. Bu, aynı zamanda bir Bektaşî tabiridir. Bektaşî tekkelerinde, meydan odalarında, kıblenin olduğu yerdeki ocak. Ocak bulunma-

yan meydandaki köşenin biri, ocak haline getirilirdi. Ocağın bir tarafında Seyyid Ali Sultan Postu, öbür tarafında Horasan Postu bulunurdu. (TTDS 208)

**On dört masum** (*mâsûm-i pâk*): Alevi-Bektaşî kültüründe ve bazı tarikatlarda büyük saygı gören, Hz. Fâtıma ve on iki imam soyundan buluş çağına gelmeden öldükleri için masumiyetlerine inanılan on iki çocuktan ibaret masumlar (günahsızlar) topluluğu [*Bu topluluğun Hz. Muhammed, Hz. Fâtıma ve Şi'î gruplarınca masum olduklarına inanılan on iki imamdan meydana geldiğini kabul edenler de vardır.*] (KL)

**On iki imam:** İlki Hz. Ali olmak üzere onun soyundan gelen ve Alevi-Bektaşî toplulukları ile bazı tarikatlarda Allah tarafından bütün Müslümanlara imam olarak seçildiklerine inanılan on iki zat, düvazdeh imam, *eimme-i isnâ* aşer. [*Şi'a'nın İmâmîye kolunda bu zâtların peygamberler gibi masum (günahsız) olduklarına inanılır.*] (KL)

**pîr-i sâni:** Bazı tarikatlara o tarikatın esaslarına sadık kalmak üzere yeni bir yön çizen şeyhlere verilen isim. (KL)

**rehber** (*Fars. reh "yol" ve ber "götüren" ile reh-ber*): 1. Yol gösteren, kılavuz, delil. 2. mec. Bir kimseye, bir topluma takip edeceği fikrî yolda veya hareket tarzında önder olan kimse veya şey. 3. *tasavvuf*. Tarikata girmek isteyen talibi bu işe hazırlayan ve bilhassa Bektaşîlerde tarikat hizmetlerinde ona yardımcı olan kıdemli derviş. (KL) Bektaşî tabirlerindedir. Yeni talibe nasip alacağı sırada delâlet eden cana verilen addır. Rehberin lügat manası yol göstericidir. Tarikata girerken eskilerden olan ve tarikatın usullerini bilen can tarafından yapılması lâzım gelen şeyleri öğrettiği için bu ad verilmiştir. Bu münasebetle yapılan merasime "Ayin-i cem" denilirdi. Bunun için "meydan" hazırlanır. Dede de dâhil olmak üzere canlar "meydan" da yer alırdı. (OTDS III: 21)

**rical-i dudman-ı bektâşîyan:** Yeniçeri ocağının büyük zabitleri yerinde kullanılır bir tabirdir. Ocak kendisini Bektaşîliğe bağlı saydığı için bu tabir kullanılırdı. (OTDS III: 37)

**selmânî:** Bektaşî tabiridir. Niyaz kabul eden derviş hakkında kullanılır. Selmân-ı Farisî(r)'ye nispetle bu ad. Canlar, mürşidin izniyle ellerinde keşkül, "*şey'en lillah*" diyerek yardım kabul ederler buna da "Selmânîliğe çıkmak" denirdi. Kabahat işleyen Sufilerin de Selmaniliğe çıktığı görülürdü. Bunlar deriden elbise giyerler. Allah rızası için "Kerbela aşkına" su dağıtırlardı. (TTDS 233; OTDS III: 162)

**serdeste** (*Fars. ser “baş” ve deste “topluluk” ile ser-deste*) 1. Bir topluluğun başı, reisi durumunda olan kimse. 2. Kalenderîlerin, nefislerini iradeleriyle terbiye ettiklerinin delili olarak ellerinde taşıdıkları kalın ve budaklı çomak. 3. Alevilerin “görgü” denen tören sırasında hazır bulunanların sırtlarını sıvazladıkları değnek: Görgü sırasında bu grupta bulunanların sırtları “tarik, erkân, serdeste” veya “alaca değnek” gibi çeşitli adlarla anılan (...) kayın ağacından yapılmış bir değnekle sıvazlanır (Rûhi Fığlalı). (KL)

**somatçı**: Sofracı demektir. Mevlevî ve Bektaşî tekkelerinde sofrayı kurup kaldırmakla görevli derviş. (KL; TTDS 242; OTDS III: 310)

**torlak** (*tor “toy”dan tor+lak*): 1. Toy, genç, acemi. 2. Terbiye görmemiş, evcilleşmemiş, hergele. 3. Tekkeye yeni giren acemi derviş [*Bilhassa Bektaşî tekkelerinde kullanılır.*]. Bektaşî tabirlerindedir. Acemilikleri sebebiyle yeni intisap etmiş olanlar hakkında kullanılırdı. (KL; OTDS III: 521)

**vekil** (*Ar. vekâlet “bir işi birine ısmarlamak”tan vekil*): Arapça, temsilci demektir. Alevilikte, Osmanlıların son döneminde, çelebilerle dede baba (Hacı Bektaş’taki) arasında bir kırgınlık olmuş, bu nedenle Cemaleddin Çelebi Alevilerin bulunduğu köylere vekiller göndererek kendisinden icazet (izin) almayan dedelerin, talipleri (dervişleri) göremeyeceğini ve bunun bâtil olduğunu öne sürmüştü. Bu vekillere uyanlara, uymayanlar “*dönük*” derken uyanlar uymayanlara “*purut*” adını takmışlardır. (TTDS 287)

**yol oğlu**: *Mürîr*. Bektaşî tabirlerindedir. Nasip alanlar hakkında kullanılır. Tarikat evladı demektir. (OTDS III: 638)

**yol rehberi**: Bektaşî tabirlerindedir. İstidat sahibi olanları Bektaşî yapmaya çalışanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Her vesile ile Bektaşîliğin faziletlerini anlatma neticesi olarak tarikata girme yolunun temin ettikleri için bu ad verilmiştir. Bektaşîlikte bir de “Meydan Rehber” vardı. Onun vazifesi de “meydan”da merasim yapılırken rehberlik etmektir. (OTDS III: 638)

### 5. Alevî-Bektaşîliğe Özgü Araç Gereç ve Eşya Adları

**Balım taşı**: Kırşehir dolaylarında çıkan ve kendisinden oyularak vazo, masa, sürahi vs. gibi eşyalar yapılan balgamî tür taşta, Aleviler ve Bektaşîler “Balım taşı” derler. Onlara göre bu taş, Balım Sultan’ın kerametiyle çıkmıştır. Teslim taşı, Palheng gibi tarikat enstrümanlarının bir kısmını bu taştan imal ederler. Aynı zamanda,

meydanda tahtın önünde de bu taş bulunur ve babaya niyazdan sonra oraya da niyaz edilirdi. (TTDS 31)

**Horasan çerağı:** Bektaşî tabiri. Cem Ayinlerinde bir kandil veya mum yakılırdı. Ocakta yakılan bu kandil veya muma, Horasan Çerağı adı verilirdi. Diğer mum ve kandiller, Horasan Çerağı'ndan alınan ateş ile yakılırdı. Çerağcının mumları yakmak için kullandığı muma “delil” denirdi. (TTDS 122; OTDS I: 846)

**kanun çerağı:** Bektaşîlerde taht ve Balım (Sultan) Taşı'nın önünde duran ve zeytinyağı ile yanan çıraya Kanun Çerağı denir. Pirinçten yapılmış, kapağı Bektaşî tacı şeklinde olup, fitil konacak üç lülesi bulunur. Kanun çerağı, iki yanındaki şamdanda duran ve tahtın üç basamağının, her basamağında yer alan üçer şamdandaki mumlarla beraber sayılırsa on iki, lülelerindeki fitillerle sayılırsa Meydandaki taht üstünde ve önünde bulunanlarla on dört çerağ eder ki bu sayılar, âlemi aydınlatan hakikat önderleri on iki imama ve on dört masuma işaret ederler (TTDS 147)

**kazan-ı şerif:** Yeniçeri ocağı mensuplarınca kutsi bir kıymet verilen kazan (Kazgan) hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu kazanın mukaddes sayılması Hacı Bektaş-ı Veli'nin bununla çorba pişirdiğine ocaklılara itikat edilmesinden ileri gelmiştir. O kadar ki kazanı bulunduğu yerden kaldırıp yerine bir kova su dökülse dünya altüst olurdu. ... Yeniçeriler ihtilallerde onun timsali olan yemeklerinin pişirildi kazanı omuzlarlar, çokluk ihtilal sahnesi olan At meydanına getirirlerdi. Onun için bunların ihtilaline ‘*kazan kaldırmak*’ denilirdi. (OTDS II: 229)

**kırk budak:** Bektaşîlerin erenler meydanına koydukları kırk kollu büyük bronz şamdana verilen addır. Muharrem'in onuncu gecesiyle Nevruz gecesinde yakılırdı. Camilerde kubbenin tam altına tesadüf eden asılı top kandil gibi bir şeydir, kırk mum konulacak şekilde kollu olduğu için bu ad verilmişti. Nevruz ve On Muharrem akşamlarında olmak üzere, senede iki defa yakılır. Erenler meydanında bulunur. (OTDS II: 269; TTDS 157)

**mangır** (Ar. nkr kökünden mankūr “sivri uçla oyulmuş, hakkedilmiş, gravürlü” sözcüğünden): Dervişler ve bilhassa Mevlevî ve Bektaşîler arasında “para” yerinde kullanılırdı. (OTDS II: 406)

**nefir** (Ar. nefir “topluluk”tan Fars. nefir “toplanma borusu”) 1. Boru şeklindeki nefesli musiki âleti. 2. Dervişlerin, bilhassa Bektaşî dervişlerinin bellerine bir zincirle taktıkları boynuzdan yapılmış boru. 3. Bağırıtı, figan, nâle, vâveylâ. (KL)

**niyaz akçesi** (*Fars. niyaz + Eski Türk. ağı* “kıymetli ipek kumaş, hazîne, para”dan *Farsça etkisiyle getirilen küçültme eki +ça ile ağı+ça > ağça > akça > akçe; bazılarına göre ise Türkçe ak kelimesinden gelmektedir.*): Bilhassa Bektaşilikte belli bir maksat için toplanan para. (KL)

**orta kazanları**: Yeniçeri teşkilatında tabur yerinde kullanılan “orta”ların yemeklerinin pişirildiği kazanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Yeniçerilerin orta ve bölük kazanları kendilerince mukaddesti. Her “oda”nın yani kışlanın bakırdan iki yahut üç kazanı vardı. Yeniçeriler görüşecekleri şeyleri kazanları etrafında toplanarak görüşürler, kararlarını orada verirlerdi. İsyân harpte orta ve bölük kazanları meydana çıkartılırdı. (OTDS II: 732)

**somat** (*Ar. simât “sofra”dan*): 1. Daha çok Mevlevî ve Bektaşî tekkelerinde üzerinde yemek yenen meşin veya bezden sofrâ, *simat*. 2. *teşmil*. Ziyâfet. (KL) Arapça *simat* kelimesinin bozularak kullanılmış şekli olup sofrası, uzunca dizilmiş yemek sofrası, dizi, kenar ve saf gibi anlamları vardır. Bektaşî ve Mevlevîler tarafından kullanılan bez veya meşinden yapılmış sofrâ. Üç türlü somat vardır: 1. Gezgin dervişlerin kullandığı etrafında halka bulunan somat, 2. Dergâhlarda kullanılan somat, 3. Uzunca ve düz olan, bu yüzden de “elifî” adını alan somat. (TTDS 242; OTDS III:310) *bk. simat*

**şebçerağ** (*Fars. şeb “gece” ve çerâğ “mum” ile şeb-çerâğ*): 1. Gece parlayan kıymetli taş. 2. Bektaşî tekkelerinde her köşesi bir imamın sembolü kabul edilen on iki köşeli kandil. (KL) Bektaşî tekkelerinde on iki köşeli taç şeklindeki kandile verilen addır. Köşelerin en iki oluşu on iki imama işaret etti. (OTDS III: 313)

## 6. Alevî-Bektaşîliğe Özgü Tören Adları

**ayin-i cem**: Bektaşî tabirlerindendi. Bektaşîlerin dem almak, gülbank çekmek, nefesler okumak suretiyle yaptıkları ayinin ismiydi. Bektaşîlerin dem almak, gülbank çekmek, nefesler okumak şekliyle yaptıkları ayine ise ayin-i cem denir. Mevlevî ve bilhassa Bektaşî Tarikatı mensuplarının aralarında yaptıkları, yemekli musikili (*bazı Bektaşîlerde içkili*) sohbet toplantısı ve ayin. (KL; OTDS I: 126; TTDS 26) \* **ayin**: Farsçada *tören, merasim, usul* demektir. Usul ve ibadet tarzı. Zikir ve sema esnasında okunmak ve nutripte çalınmak üzere, muhtelif makamlarda bestelenen manzumedir. Ferahfeza, düğâh ve rast ayini diye kısımlara ayrılmıştır. Bu anlamda ayin okuyanlara, ayin-hân denir. (TTDS 26)

**erenler demi:** Ayin-i cem ve muhabbet âlemi gibi Bektaşilerce yapılan ayinler hakkında kullanılır bir tabirdir. (OTDS I: 543)

**muhib ayini:** Bektaşilikte, tarikata girme münasebetiyle yapılan törene “muhip ayini” denir. Bu tören, perşembeyi cumaya bağlayan Cuma gecesi veya pazarı pazartesiye bağlayan Pazartesi gecesi yapılırdı. Tarikata girecek aday, o gece kurbanını dergâha götürür veya kurbanın bedelini verirdi. O akşam ayinde (tören) yenilecek içilecek her şeyin masrafı da, bu adaya ait olurdu. Bu ayin, diğer ayinlerden daha uzundu. (TTDS 185; OTDS II: 571)

**mücerret ayini:** Bektaşilikte mücerret ikrarı münasebetiyle yapılan tören. (KL) Bektaşî tabirlerindedir. Mücerret olacak yani evlenmemek taahhüdünde bulunacak “can”ın bu ikrarı münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu ayinde mücerret olacak canın saç, sakal, bıyık ve kaşları usturayla tıraş edilir ve sağ kulağı delinirdi. Delinen kulağına “*mengûş*” adı verilen küpe takılırdı. Bu ayine yalnız mücerretler girebilir, mücerret olmayan babamlar hatta halifeler giremezdi. Eskiden Bektaşilerde ancak dört dergâhta, Kerbela’da İmam Hüseyin âsitanesi’nde, Pirevi’nde yani Hacı Bektaş dergâhında, Mısır’da Kaygusuz Sultan dergâhında ve Tesalya’da Reni kasabasındaki Dur Bali Sultan asitanesinde yapılırdı. (OTDS II: 593) \* *mücerred* (Ar. *tecrîd* “soymak”tan *mücerret*): Dünyaya ait zevk ve ihtiraslardan soyunup zahirini mal ve mülkten, bâtımını Allah’tan gayri her şeyden temizleyen, tecrit eden (*derviş, sâlik*). (KL)

## 7. Alevi-Bektaşiliğe Özgü Giysi Adları

**Alevi tacı:** Bektaşilerin başlarına giydikleri on iki dilimli (terk) taç. Bir adı da “fahir” olan bu taç, beyaz yünden yapılır. Babalar, fazladan olmak üzere, bunun üstüne beyaz yünden mamul bir sarık sararlar. (TTDS 21; OTDS I: 51)

**çalipâ** (Fars. *çelipâ*): *Haç, put, istavroz, salip*. (KL) Farsça, haç demektir. Tabiat, maddi âlem. *Çalipân*: Bektaşî hilâfet ve icazetnamelerine konulan başlık. (TTDS 52)

**çar alâmet:** Farsça-Arapça. *Çar, çehâr*’dan bozulmuş olup dört manasına gelir. Alâmet, işaret, iz, nişan, sembol gibi manaları ihtiva eder. Bu şekilde çar alâmet, dört işaret demektir. Bektaşilerde, halife olan kişiye, deriden dikilmiş, iç tarafında bir şeyler konmak için düğmeyle iliklenen deliklere sahip, bele sarılan ince ve uzun bir sofraya, çerâğ (yani mum), alem (yani bayrak) ve seccade verilir. Sofra, çerâğ, seccade ve âlem o kişinin Bektaşî olduğunun alâmeti olması münasebetiyle,

bu enstrümanlara *çehar-alâmet* veya galat tarzda kullanılışıyla *çar alâmet* denir. Sofra, ince, uzun olması sebebiyle elif harfine benzetilerek elifi sofra adıyla da anılırdı (TTDS 52)

**deste gül** (*Fars. deste ve gul'den deste-gul*) 1. Mevlevilerin bilhassa sema ederken tennure üstüne giydikleri, boyu bel hizasında, yakasız, göğsü açık, kolları bileklere kadar olan dar gömlek [*Semâ ederken açılmaması için sağ eteğinden çıkan bir şeritle beldeki yün kemere tutturulur.*] 2. Bektaşilerin giydikleri hayderiden uzun, cübbeden kısa, kolsuz üst giyeceği. (KL) Farsça, *gül destesi* demektir. Kollu salta ile uzun cübbeye deste gül denir. Mevlevî dervişleri, bunu, hücrede giyerlerdi. Ayın sırasındaki giysileri tennure olup, bellerine elifi nemed denilen bir kemer sararlardı. Bektaşilerin destegül dedikleri üstlük, Hayderiden uzun, cübbeden daha kısa ve kolsuzdu. Mevlevî destegülü, uzun kollu, belde biten bir tür Hayderiyye idi. Tennure üstüne de giyilirdi. (KL; TTDS 63)

**elifî tâc**: Bektaşilerin giydiği yassı başlığa verilen addır. Mevleviler, buna “Külah-ı Seyfi” adını verirlerdi. (TTDS 73; OTDS I: 520)

**fahr** (*Ar. fahr*): 1. Övünme, iftihar, gururlanma. 2. İftihar kaynağı, iftihar sebebi, övünç, medâr-ı iftihar. 3. *tasavvuf*. Özellikle Bektaşilerin giydiği, üzeri dilimlere bölünmüş taç (KL) Arapça, övünme, övünme vesilesi olan şey demektir. Çeşitli sayıda dilimli (terk), Bektaşî tacının adıdır. Bu taç, yokluk ve fakr ifade eder. Hz. Resulullah’ın (s) “Fakirlik benim övüncümdür, onunla övünürüm.” hadis-i şerifine imtisal eden Sufiler, fakrı kendilerine temel düstûr edinmişlerdir. Mahv, fakr ve yokluk yolunun yolcusu olan Sufiler, başlarına giydikleri tâc ve sikkeleri, bu konuda sembol olarak kullanmışlardır. Bektaşî fahrinin kubbe (yani üst) kısmı, on iki ve dört dilimlidir. (KL; TTDS 78-79; OTDS I: 583)

**fahr-1 Edhemi**: Dört dilimli Bektaşî tacı. Dört terekli tacın adıdır. Yalnız Fahr, müteaddit terekli Bektaşî tacı dernek olduğu gibi on iki terekli taca da Fahr-i Hüseyini denilir. Fahr-i Edhemi tarikatı müessisi İbrahim Ethem’in giydiği taç olduğu için bu ad verilmiştir. (OTDS I: 583; KL)

**fahr-1 Hüseyini**: On iki dilimli Bektaşî tacı. On iki terekli tacın adıdır. Yalnız fahr, müteaddit terekli Bektaşî tacı demek olduğu gibi dört terekli Tac-1 Edhemî denilir. Hüseyin on iki imamın başında gelenlerden olduğu için bu ad verilmiştir. (OTDS I: 583; KL)

**Hayderi:** Üst elbiselerinden birinin adıdır. Bazı esnafın ve köylülerin giydikleri salta biçimindeki bu üstlüğü kollusuna Mevleviler “destegül”, kolsuzuna ise diğer tarikatlarda olduğu gibi “Hayderi” denilirdi. Hayderilerin uzunluğu mintanı örtecek kadar olduğu halde Bektaşiler bunu diz kapaklarına kadar uzun yaptırırlar ve adına Mevleviler gibi “destegül” derlerdi. (OTDS I: 779) \* *haydari - haydariye - hayderi - hayderiye* (Hz. Ali'nin lakabı Haydar ve nispet eki -i ve -iyye ile haydari - haydariyye) Bilhassa dervişler tarafından hırka altına giyilen yakasız, kolsuz, omuz başları 7-8 santimlik bir kulak şeklinde omuzları örten, aba veya çuhadan hırka. (KL)

**Kanber-i Ali:** İki özel isimden oluşmuş bir izafet terkibi. Hz. Ali'nin Kanber'i manasına gelir. Hz. Ali'nin Kanber adlı bir kölesi olduğu söylenir. Bu bir Bektaşi terimidir. Bektaşiler kullandıkları bir kemere, Kanber-i Ali derler. Yuvarlak şerit veya örme kaytandan yapılan bu kemer, armut biçiminde taşla birbirine bağlanırdı. Bağ vazifesini gören taş, Hacı Bektaş taşından yapılırdı. (TTDS 147)

**terk:** Bektaşilerin ve hassaten fakr u fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külahların *şakûlî* (uzunlamasına) yol alâmetlerine verilen addır. Yolların sayısı tarihatlara göre değişirdi. Bektaşilerin taçları “isna aşere” işaret olmak üzere on iki terekli yani kabarık dilimli idi. (OTDS III: 461)

## 8. Alevi-Bektaşiliğe Özgü Takı Adları

**mengüş** (*Fars. mengüş*): Küpe anlamında Farsça bir kelime. Bektaşi tabiri olarak bekâr dervişlerin kulağına taktığı küpelere denir. Özellikle bu Haydarilerde yaygındır. Bu küpe, demir, pirinç, nefes taşı veya gümüşten yapılır, sağ kulağa takılırdı. (TTDS 178; OTDS II: 475)

**paheng** (*-pālāheng - pāleheng*) (*Fars. pālāheng > pāleheng*) 1. Dizgin, yular, kement, boyna takılan halka. 2. Bektaşi ve Kalenderî dervişlerinin boyunlarına taktıkları, genellikle ucuna teslim taşı asılan zincir veya ip. (KL) Farsça, av veya suçlu kişinin bağlandığı kemende, ipe derler. Dizgin anlamına da gelir. Kalenderî ve Bektaşilerde, bele kuşatılan kemerin biraz sol tarafına bağlanan, yaklaşık el büyüklüğündeki taşta denir. Bu taş, onu bağlayan dizginleyip, nefesine galip geldiğine işaret eder. Paheng, genellikle, balım taşı denen *balgamî* taştan yapılır. On iki imama işaret olarak on iki köşelidir. Pirinç veya gümüşten bir mahfaza, bu taşı arkadan tutar. Yine arkadaki bir halkadan geçen kuşakla, beldeki kemerin üstüne ve göbe-



ğin sol tarafına gelmek üzere kuşanılır. Adının *palheng* olup olmadığını bilmediğimiz siyah bir taşı, Hacı Bayram Veli'nin, açlık riyazetlerinde, Hz. Peygamber'i (s) taklit etmek üzere karnına ipe bağladığı bilinmektedir. (TTDS 211)

**sekil:** Bektaşî tabirlerindedir. Bektaşî dervişlerinin boyunlarına astıkları taşa verilen addır. Bu taş şeriattan bir taş koparan yani bir kabahat işleyen dervişin boynuna takılırdı. Bektaşîlerin bunun için şöyle bir kanaatleri vardır: Güya Musa Aleyhisselam 'Nil'e girmiş. Üzerine elbisesini koyduğu taş yerinden koparak elbisesiyle beraber Mısır'a doğru yuvarlanmış, Musa sudan çıplak çıkıp taşı kovalamış, yetişemeyince hiddetinden asasıyla taşa on iki defa vurmuş. Bu vuruştan taşa on iki delik açılmış. Bunun üzerine taş dile gelmiş: Ya Musa ben Allah'ın emriyle yürüdüm. Yahudiler senin için vücutları yaralıdır, cüzzamlıdır, diyorlardı. Onları bu su-i zandan kurtarmak için senin elbiseni alıp kaçtım. Herkes seni çıplak görüp bu su-i zandan kurtuldu demiş. Bunun üzerine Musa özür dilemiş. Fakat taş: Bunu bir şart ile kabul ederim, beni deliklerin birinden ip geçirmek suretiyle boynuna tak, demiş. Musa buna razı olmuş taş da Bektaşîlerin boyunlarına astıkları *sekil* buradan kalmış. (OTDS III: 149-150; TTDS 231-232)

**teslim halkası:** *Mücerret* yani bekâr Bektaşî canlarının kulaklarına taktıkları "*men-gü*" denilen küpe. Bu küpeyi ilk uygulayan, Balım Sultan'dır. Rivayete göre müritlerinden birisi bilmeyerek öldürülünce, Balım Sultan bu tür yanlışlıklara bir daha meydan vermemek için, alâmet olarak kulağa küpe takılmasını âdet hâline getirmiştir. Hayat boyu bekâr kalmaya yani mücerretliğe niyetlenen dervişler, Balım Sultan'ın türbesine getirilir, türbenin eşiğinde kulağı delinip küpe takılır. Ve artık bu can, "pirin kulağı küpeli kölesi" olurdu. Bu dervişler ölene kadar evlenmez, tekkelerde tarik-i dünya gibi kalırlardı. (TTDS 272; OTDS III: 477)

**teslim taşı:** Bektaşî babalarının boyunlarına taktıkları, yollarına bağlılıklarını ve teslimiyetlerini gösteren on iki köşeli Hacı Bektaş taşı [*Babalar teslim taşını mürit ve muhiplerinin boynuna da tekbirleyerek takarlardı.*]. (KL) Bektaşî tabiridir. Bektaşî babalarının göğüslerinde taşıdıkları, el ayası büyüklüğünde, on iki köşeli taşa teslim taşı denirdi. On iki köşe, on iki imama işaretti. Teslim Taşı, Kırşehir'de çıkan "Hacıbektaş Taşından" yapılırdı. Hacı Bektaş Veli'nin zehirlendiğini fark edince kustuğu ve taşın bu kusuntudan meydana geldiğine, bu taşı taşımanın da Pîr'e bağlılığı ifade ettiğine inanılır. Baba, Teslim Taşı'nı, canlara tekbirlerle takardı. (TTDS 272; OTDS III: 476)

**tiğ-bend** (Fars. tiğ “kılıç, bıçak vb. kesici şey” – Fars. besten “bağlamak”tan bend): Bektaşî tabirlerindedir. Farsça, kılıç bağı demektir ki canların Bektaşîliğe girerken kesdikleri kurbanların tüyünden örülür. Rehber, yeni ders alacak kişiyi şeyhin huzuruna götürürken onun boynuna tiğ-bend bağlardı. Can bunu takarken “destur” der. Ardından “Pür Cemal Muhammed Kemal, Hüseyin, Ali (ra) salavât” der. (TTDS 274; OTDS III: 493)

### 9. Alevi-Bektaşîliğe Özgü İçecek Adları

**akyazılı II:** Bektaşîler rakıya da “akyazılı” demektedir. (TTDS 16) krş. *akyazılı I*

**bade:** *İnsanı kendinden geçiren ilâhî aşk.* Farsça şarap manasına geldiği gibi, kadeh anlamına da kullanılır. Divân edebiyatımızda bu kelime, daima içki, şarap, sarhoşluk veren içecek anlamında kullanılmıştır. Tasavvufî sembolizmde, bade, aşk, zevk, ilâhî sevgi gibi manaları ifade etmiştir. Ancak Bektaşîler bu mananın ötesinde, gerçek anlamda da kullanmışlardır. (TTDS 28)

**dem** (Ar. dem “kan”dan): [*Renginden dolayı bu adı almış olmalıdır.*] *Haşlanan çayın rengi ve kokusu bakımından aldığı tav.* (KL) Bektaşî tabirlerindedir. Şarap, rakı gibi müskir şeyler hakkında kullanılır bir tabirdir. Daha ziyade rakıya denirdi, içki manasına da gelen bu tabir divan edebiyatında, hususiyile *dem çekmek* ve *demlenmek* suretinde çok geçer. (OTDS I: 423)

**kırklar şerbeti:** Bektaşîlikte, “Nasip Gecesi” içilen şerbete “Kırklar Şerbeti” denir. Beyaz bir kâse içinde hazırlanan şerbetten (şekerli su) evvelâ baba bir yudum içer, sonra kıdem sırasıyla mevcut dervişler içerlerdi. Bu şerbet, cennetteki Kevser’in timsali olarak görülürdü. (TTDS 158 OTDS II: 270)

**kızıldeli II:** Bektaşîler şarabı da “kızıldeli” diye anarlar. (TTDS 158) bk. *kızıldeli*

### 10. Alevi-Bektaşîliğe Özgü Dua ve Şiir Türü Adları

**devriye:** Hilkate yani mebde ve meada dair olan yerler hakkında kullanılır bir tabirdir. Devir telakkisini ihtiva eden bu yerlere daha ziyade Bektaşî şairlerinin eserleri arasında tesadüf olunur. (OTDS I: 443)

**deyiş** (< *de-y-iş*): 1. Söyleme tarzı, anlatma biçimi. 2. Bir konuyla ilgili olarak anlatılan şeyler, ifade. 3. Halk şiirinde nefes, koşma, destan, türkü vb. şekillere verilen isim. 4. Hece vezniyle söylenmiş Alevi-Bektaşî edebiyâtı şiirlerine Alevilerce ve-

rilen isim. Bektaşiler bu tür şiirlere genellikle “nefes” derken Aleviler “deyiş” der. Batınî inanç sebebiyle ayet diyenler de vardır. (KL; TTDS 64)

**gülbang - gülbank** (*Fars. gul-bāng > gul-bānk*): Eskiden muhtelif tarikatların ayinlerinde, saray, lonca, yeniçeri ocağı, mehter vb. yerlerdeki muayyen merasimlerde belli bir tertibe göre yüksek sesle okunan dua ve ilâhî dizisi [*Gülbank, hep beraber veya topluluğun içinden bir kişi tarafından okunur, diğerleri “Allah Allah” veya “hû” zikriyle ona katılırlardı.*] (KL) Farsça, bang koro halinde çıkartılan ses olup, gülbang, gül sesi demektir. Bazı özel durumlarda, birinin yüksek sesle okuduğu tertip edilmiş dua. Dinleyenler *amin* yerine Allah Allah diyerek bu duaya topluca katılırlar. (TTDS 94) Yeniçerilere mürettep birtakım dualara verilen addır. Yeniçerilerde bu dualar ağızdan yapıldığı gibi kâğıtlar üzerine de yazılırdı. Gülbank; lügatte mürettep dua manasınadır. “Kamus-ı Osmani”de bazı merasimin icrası sırasında eşhas-ı müteaddide taraflarından dua veya alkış tarzında hep bir ağızdan çıkarılan yüksek, dik ses: (*gülbank-i tevhid, gülbank-i cunûd, gülbank-i bülbûlân*) suretinde izah olunmuştur. (OTDS I: 683-684)

**mersiye** (*Ar. mersiye*): Arapça, övgüyü ifade eder. Ölenin ardından okunur. Hz. Hüseyin için yazılan mersiyele meşhurdur. Bektaşiler on Muharrem’den sonra, seher vakti tekkenin bahçesinde mersiye okurlardı. (TTDS 179)

**Nade Ali**: *Her türlü dilek ve her türlü sıkıntı için okunan meşhur dua.* Bektaşilerle Kızılbaşların vird olmak üzere okudukları meşhur sözdür. Bektaşî ananesine göre (Uhud) Gazasında Hazret-i Peygamber çok sıkılmış ve Cebraîl’den öğrendiği “Nade Ali”yi okumuş. Bunun üzerinde İmam Ali “Lebbeyk” diyerek derhal yetişmiş ve muharebe eden ashabı teşvik etmiş. (OTDS II: 641; TTDS 182) *Hz. Ali’ye ait olan Nadü Ali duasının altın madeni nam-ı diğer kırmızı altın olduğu söylenmektedir.*

**nefes** (*Ar. nefes’ten*): Alevi-Bektaşî inanç ve görüşünü, Hz. Ali sevgisini dile getiren ve dergâhlarda belli makamlara göre okunan, millî nazım şekilleri ve hece vezniyle, ender olarak da aruzla yazılmış manzume (KL) Bektaşî tekkelerinde hususi bestelerle okunan nükteli zarif, az laubali ve müstehzi manzum sözler hakkında kullanılır bir tabirdir. Hece vezniyle tanzim olunan nefesler ayin esnasında sazla okunurdu. Sonraları aruz vezniyle de nefesler yazılmıştır. (OTDS II: 668)

**nutuk** (*Ar. nuṭk*): Sofiye daha ziyade Bektaşiler arasında ‘Şeyh sözü’ yerinde kullanılır bir tabirdir. (OTDS II: 707) Tarikat büyüklerinin manzum sözleri: Bektaşî

şiiirleri nutuklar ve nefeslerden ibarettir. Bunlar ekseriyetle hece vezniyle, kısmen de iptidai bir aruzla vücuda getirilmiş mahsullerdir (*Sâdeddin N. Ergun*). (KL)

**şathiye** (*Ar. şaṭh “sözde ölçüyü kaçırmak”tan şaṭhi “şatıhla ilgili” > şaṭhiyye*): Ciddi bir düşünce ve duyguyu ince bir alay veya şaka yoluyla dudaklarda bir tebessüm uyandıracak şekilde, bazan da sembolik bir dille anlatan şiiir ve sözlere verilen isim [*Tasavvufu ve bilhassa Bektaşî şiiirinde görülen şaṭhiyeler, aslında vahdet-i vücüt anlayışına dayandığı ve şerh edildiği zaman çok manidar tarafları olduğu, ilgi çekici görüş ve kavramlara işaret ettiği anlaşıldığı halde, Allah ile senli benli konuşur gibi yazılmış olduklarından ve şeriata aykırı hissini verdiklerinden şeriat ehline çok tenkide uğramıştır. Bunlara şaṭhiyyât-ı sofîyane de denir.*] (KL)

**şathiyyat-ı sofîyane**: Bazı meczupların sözlerini taklit suretiyle yazılmış, zahirde saçma görülen fakat şerh ve tahlili halinde manidar olduğu anlaşılan manzumeler hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu nevi manzumelere Bektaşî şiiirlerinde çok tesadüf olunur. (OTDS III: 310)

**terceman** (*Ar. tercemân < Akat.*): 1. Tercüman. 2. Alevilerde ve Bektaşilerde, herhangi bir günlük iş yapılırken okunan manzum veya mensur dualara ve bir nevi özür dileme duasına verilen isim [*Çok az da olsa diğer bazı tarikatlara ait tercemanlar da vardır.*] Hâsılı yatağa girilince, uyanıp kalkılınca, yüz yıkarken, taç tekbirlenirken tarikat çeyizleri tekbir edilirken yeni ay görülünce herhangi bir iş yapılırken mutlaka mensur yâhut manzum olarak tertiplenmiş bir terceman vardır ve okunur. Bu tercemanların çoğunu fütüvvetnâmelerde bulmaktayız (Abdülbâki Gölpinarlı). Bektaşilikteki tarikata giriş ayini eşik öpme, kuşak şed bağlama, aynı tasta şerbet içme, kıyafetler, ayinlerde okunan tercemanlar, her sâlikin iki yol arkadaşı, bir de yol atasının bulunması vb. hususlar hemen tamamıyla ahilikle aynıdır (Rûhi Fığlalı). (KL) Bektaşî tabirlerindedir. Meydanda (dar) adı verilen yerde (özürdar) denilen ayetle salat ü selamdan sonra okunan bir nevi özür dileme yerinde kullanılır bir tabirdir. (OTDS III: 459) Arapça, çevirmen demektir. Bir iş yapılırken okunan övgü ve duaya denir. Bu ya şiiir şeklinde ya da mensur olur. Terceman, Mevlevî, Bektaşî tabiridir. Günlük işlerde okunur. Mevlevilerde terceman daha azdır. Gülbang ile terceman arasındaki fark, gülbangın şeyh tarafından topluluk huzurunda sadece dua şeklinde olmasına karşılık; tercemanın, topluluk şartı bulunmadan, övme ve dua tarzında herkesçe uygulanabilmesi söz konusudur. (TTDS 270)

**velâyetname** (*Ar. velâyet ve Fars. nâme “yazılı şey” ile velâyet-nâme*): Ermişlerin menkıbelerinden, haklarında söylenenlerden bahseden kitap. (KL) Arapça-Farsça, velilik kitabı anlamındadır. Ağızdan ağıza anlatılan bir velinin kerametleri, menkabe ve nasihatlarını içeren kitaplara “velâyetname” veya “Vilâyetnâme” denir. Bunlara örnek olarak “Vilâyetname-i Otman Baba” “Vilâyetname-i Seyyid Ali Sultan”, “Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı velî” gibi eserler verilebilir. (TTDS 287)

## 11. Alevi-Bektaşîliğe Özgü Dua Sözleri

**Allah namerde, merde, hiçbir ferde muhtaç etmesin:** “Namerde” yani gerçek anlamıyla adam olmayana “merde” yani adam olana “hiçbir ferde” yani hiçbir kişiye muhtaç etmesin demektir. Bektaşîlerin “Büyük Gülbank” denen ve ayin-i cemle-  
rin sonunda, baba tarafından okunan gülbanklarında geçer. Bu atasözünün esprisi, Kur’an-ı Kerim’deki “Siz Allah’a muhtaçsınız: *Entümül-fukarau ilallah*” (Fatır/15) ayetinde bulunmaktadır. Muhtaç olunacak tek varlık Allah’tır. Sadece O’na muhtaç olan hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Buna, ihtiyaçsızlık manasına gelen “*gımaya erme*” de denir. Bu gibi kişiler, hakiki hürlerdir. Kendi nefislerine bile muhtaç değildirler. Boyunları sadece Allah’a eğiktir. Allah’tan gayri kimseye ihtiyaçları yoktur. (TTDS 22)

**artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin:** Bektaşî ve Mevlevî tarikatı terimlerinden. Mevlevîlerin ayinde, Bektaşîlerin ise yemekte yaptıkları dualardandır. (TTDS 23)

## 12. Alevi-Bektaşîliğe Özgü Atasözleri

**belden gelen oğlum değil, yoldan gelen oğlum:** Belden gelen, bazen babasının yolunu tutmadığından ve babasının oğluna karşı zaafı bulunabileceğinden, bazı şeyhler terbiye için oğullarını bir başka şeyhe verirlerdi. Bu hareket tarzı “Belden gelen oğlum değil, yoldan gelen oğlum.” denilmek suretiyle atasözü haline gelmiştir. (TTDS 36)

**Hak diyen mahrum kalmaz:** Allah’a dayanıp bir işe girişenin mahrum kalmayacağını, başarılı olacağını bildirmek için söylenir. (TTDS 98)

**Hak’tan gelen Hak’tır, inanmayan ahmaktır:** Yapılan işin manevî cezası veya mükâfatı gelip çatınca söylenir. Hak deyince akan sular durur: Gerçeğe karşı konulamayacağını ifade eder. (TTDS 99)

**on bir tarikatın tavlāsından boşanan, bizim tavlamızda karar eder:** Bektaşiler, tarikatlari on iki olarak kabul ederler. Diğerleri bu on iki tarikatın şubeleridir. Onlara göre, hakiki tarikat, Bektaşiliktir. Bir kimse Bektaşiliğe girmedikçe hakikate ulaşamaz. Diğer tarikatlar bu konuda yetersizdir. Bu bakımdan, onlara göre on bir tarikat ehli sonunda Bektaşi olabilir ama bir Bektaşi başka bir tarikata giremez, buna lüzum yoktur. (TTDS 209)

### 13. Alevi-Bektaşiliğe Özgü Deyimler ve Basit - Birleşik Eylemler

**aşk olsun:** Bazı tarikatlarda özellikle Mevlevi ve Bektaşilerde selamlaşma. Hoş geldin, afiyet olsun yerine kullanılırdı. Buna “eyvallah” veya “aşkın cemal olsun” diye cevap verilir. Bunu işiten dilerse “cemalin nur olsun” derdi. Nihayet muhatap da bunu “Nurun âlâ nur olsun” şeklinde karşılardı. Bu ifade aşk ve vecdin artmasını istemek için kullanılırdı. (TTDS 24; OTDS I: 102)

**aşkı niyaz etmek:** Mevlevi ve Bektaşilerde kullanılan bir tabirdi. Bektaşilerce babaya “tabanlarına aşkı iyt ederim” diye selâm yollanılır, dervişlere “aşkı niyaz ederim”, muhiplere sadece “aşk ederim” denirdi. (OTDS I: 102)

**ayak mühürlemek:** Bektaşi ve Mevlevi tarikatlarında müşterek bir tabirdi. Bektaşilerce sağ ayağın başparmağının sol ayağın başparmağı üzerine konulmasına ıtlak olunurdu. Canlar babaların huzurlarında bu vaziyette dururlardı. Tazime delâlet eden bir harekettir. Buna Mevlevilerde ve diğer tarikatlarda “niyaz” derler. (OTDS I: 118)

**baş kesmek:** Ahiler, Mevleviler ve Bektaşilerde, sağ ayağın baş parmağını, sol ayağının baş parmağı üstüne koymak, eller düz ve parmaklar açık olarak sağ kol, sol kolun üstüne gelecek şekilde, elleri omuz başlarına çaprazvari götürmek, sonra da belini bükmek şartıyla başını öne doğru göğse eğmek, böylece sonra da belini bükmek. *Baş kesme*; şeyhin, tarikat büyüklerinden birinin huzurunda, bir velinin türbesinde yapılır. Türk kültür çevresinin saygı anlayışı sınırları içinde oluşmuş bir tarikat edebidir. Kendilerini Bektaşi saydıkları için Yeniçerilerin selamları da bu şekilde idi. (TTDS 32)

**baş okutmak:** Eskiden, ocak denilen ve çeşitli hastalıklara okuma yolu ile biiznilah şifa sağlama, halk arasında yaygın bir uygulama idi. İşte bunlardan biri de yarım baş ağrısı, tam baş ağrısı gibi geçmek bilmeyen rahatsızlıklar için hastanın başına çeşitli Kur’an-ı Kerim ayetleri okuyup üfleme şeklinde uygulanırdı ki

buna *baş okutmak* denir. Bir de Bektaşî kültüründe baş okutmak vardı ki o da şu şekilde idi: Bektaşiler hicrî aylardan Safer çıktıktan sonra, bir cuma gecesi şeyhinin ve ihvanının huzurunda onlardan hoşnutluk, rızalık talebinde bulunur. Meydanın ortasında, “dar” denen yere gelir, başındaki tacı yahut arakıyye denilen başlığı çıkararak, sağ elinde tutar ve niyaz durumunda, yani baş keserek şu ifadeleri (terceman) okur: “Allah, Allah, Muhammed (s) Ali divanında erenler meydanında, pîr huzurunda, elim erde, yüzüm yerde, özüm darda, erenlerin dâr-ı Mansur’unda, canım kurban, tenim tercemen, bu fakirin elinden, dilinden ağrınmış incinmiş can karındaşı varsa dile gelsin, bile gelsin, hakkını Hakk’ından dilesin, Hak’tan gelen hakkıma razıyım. Allah eyvallah.” Baba, salavat verip ihvandan razılık diler, onlar da oturdukları yere niyaz ederler. Yani eğilip, yeri öperler ki bu, razı olduklarını bildirmektedir. Bunun üzerine o can (yani derviş), babaya gidip niyaz ederek arakıyyesini (başlığını) yahut tacını verir. Baba’da onu tekbirler, böylece o can (derviş), beyatini (biatını) yenilemiş olur. Bu törene “baş okutmak” denir. Alevilerde bu törene “görgü sorgu” derler. Dede, kış mevsiminde müritlerinin oturduğu köylere gider. Cuma geceleri toplantı yapılan evlerde, her mürit yukarıdaki şekilde razılık diler. Böylece beyatini (biatını) yeniler. Eğer tarikat edebine aykırı bir iş yapmış yahut bir kusur işlemiş ise ona karşılık, kendisi için takdir edilen cezayı kabullenip çeker. (TTDS 33)

**Bektaşî’nin çapası, Mevlevî’nin çivisi:** Bektaşî tekkelerine bağlı vakıflar pek az olduğundan, bu tekkelerde en önemli hizmet, tekke yakınında bulunan arazide ziraatla meşgul olmaktı. Bu da genellikle çapa ile olduğundan Bektaşî müridinin tekkede göreceği ilk iş, çapa kullanmayı öğrenmek olurdu. Mevlevilerde ise sema ön planda geldiğinden, dervişin ilk bellemesi gereken sema idi. Semâ da, “semâ tahtası”nın üstünde belletilirdi. Bu tahtanın ortasında, ayak koymak için bir çukur bulunurdu. Ayağı sabit tutmak için de çukurun ortasında, müridin sol ayak başparmağı ile orta parmağı arasında tutması gereken bir çivi, vardı. Semâ öğrenmek isteyen için bu çivi, oldukça önemli ve usulüne uygun şekilde yapması gerekli ilk iş olduğundan, tıpkı Bektaşilerdeki çapa mesabesinde tutulmuştur. Böylece “Bektaşilerin çapası, Mevlevilerin çivisi” deyimi ortaya çıkmıştır. (TTDS 35)

**bel bağlamak:** Birine güvenmek, ümit bağlamak. Tasavvufta ise tarikata girmek, ikrar vermek anlamındadır. Ahilikte bu tabir, “şedd bağlamak” anlamındadır. Bektaşilerde ise muhip olmak, *tığbend* kuşanmak, itaat etmek demektir. (TTDS 36)

**bir gömlekten baş göstermek:** Bektaşî tabiri. Musahip olanlar hakkında söylenir. Tarikata beraberce giren iki derviş (can) tıpkı bir gömlekten veya bir bedenden iki baş göstermiş gibidir. Canları, imanları ve ikrarları birdir. Bu kardeşliğe (birliğe) her zaman riayet etmek zorundadırlar. Bu İslam'daki kardeşlik esprisini anlamaya giriş mahiyetindedir. (TTDS 39)

**çelikleme:** Çelik, Türkçe bir kelime olup “değnek” manasınadır. Parmak kalınlığında yarım metre kadar uzunluğundadır. Mevlevî tekkelerinde, tekkenin toplan-tı yeri olan meydanda, kazancı postu üzerinde asılı dururdu. Tarikat edebine aykırı iş yapanlar, bu değnekle acıtmadan vurularak terbiye ve edebe getirilir, bu dövme işine “çelikleme” denirdi. Kabahatli olan derviş, erkândan ise, şeyh yahut aşçı dede tarafından; çilede bulunanlardan ise kazancı tarafından çelikenirdi. Gerek dede, gerek derviş, diz çökmüş olan şeyh, aşçı dede yahut kazancı dedenin dizi üstüne başını kor, o da çeliği omuzunu geçmeyecek şekilde kaldırmak suretiyle, bir kaç çelik vurur. Bittiği zaman bir gülbank okuyup kabahatlinin suçunun affi niyazında bulunurdu. Suç biraz büyükse, dergâhın genel mürebbisi, Aşçı Dede'ye bunu söyler, o da bu cezayı, semahane de birkaç dervişin gözü önünde verir-di. Çelikleme olayı, Bektaşîlerde de vardır. (TTDS 54)

**çerağı dinlendirmek:** Mumu /kandili söndürmek. Çerağ nefesle üflenerek söndürülmez, elin hareketleriyle dinlendirildi. (TTDS 54)

**çerağı uyandırmak:** Mumu /kandili yakmak. (TTDS 54)

**çile çıkarmak:** Tarikat müntesiplerinin, kalbin tasfiyesi ve nefs-i emmarenin kırılması için bir hücreye kapanıp halvet ve taat ile iştigal etmelerine ıtlak olunur. Çile, bazen zelleye mukabil ceza makamında da tatbik olunurdu. Çile en ziyade Mevlevîlerle Bektaşîlerde vardı. İşin icabına göre üç, kırk, bin bir gün imtidad ederdi. Dervişlerden ömürlerinin uzun bir kısmını çilehanede çileyle geçirenler vardır. Çile; tekkenin aşçı yamaklığı gibi müşkül işlerini yapmak yahut çilehaneye kapanarak bir yere çıkmamak suretiyle çıkarılırdı. (OTDS I: 374)

**demlenmek:** Bektaşîlerce içki içmek yerinde kullanılır bir tabirdir. Halk arasında da aynı manaya gelirdi. (OTDS I: 424; TTDS 59)

**el almak, el vermek:** Bu sözle derviş olmak, bir tasavvuf okuluna kaydolmak kastedilir. Bektaşîler el almağa “nasip olmak” der. Tarikata ait bir şeyi, bir töreyi



yapmak yahut bir hastalığa okumak için izin alma ve izin vermeye de el verme, el alma tabiri kullanılır.” Okumaya el almış, eli var.” (TTDS 72)

**el almak:** Derviş olmak, tarikata intisap eylemek manasında kullanılan bir tabirdir. Bektaşilerde bu makamda “nasip almak” tabiri kullanırlar. (OTDS I: 518)

**gelmek var dönmek yok; gidenin malı, dönenin canı:** Bektaşiliğe giriş töreninde, baba veya rehberin yeni girene yaptığı nasihat arasında, bu söz de vardır. (TTDS 91)

**gülbank çekmek:** Belli dua ve ilâhîleri belli bir usule göre hep bir ağızdan okumak. (KL)

**Hakkullah’a çıkmak:** Bektaşî dervişleri, harman zamanı köylere çıkarak, dergâha ekin toplarlar. Verilen buğday, arpa, yulaf ve diğer ürünlere Hakkullah denir. Bu husus, daha ziyade Bektaşî tasavvuf geleneği için geçerlidir. Hasat zamanı, köylere giden dervişler “pir hakkı”, “kazan hakkı”, “çelebi hakkı” adı altında tahıl toplarlardı. Dedelerin de “dâde hakkı” vardı. (TTDS 99)

**ikrar almak:** Tarikata girdiğine dair verilen söz yerinde kullanılır bir tabirdir. Tarikata intisap edilirken mürşit ittihaz olunan şeyhe tarikat erkân ve adabına riayet edileceğine dair söz verildiği için bu tabir meydana gelmiştir. *İkrar almak, ikrar vermek* daha ziyade Bektaşiler tarafından kullanılan tabirlerdendir. (OTDS II: 52; TTDS 131)

**namaz okumak:** Namaz kılmak yerinde kullanılır bir tabirdir. Bektaşilerden öteki tarikatlar mensuplarına geçmiştir. Bütün Müslümanlara beş vakit olarak kılınması farz olan “salât” (namaz) lügatte “dua” manasınadır. Bâtıniler Kur’an’ın emirlerini işlerine geldiği gibi ve yanlış bir surette tevil ederek salâtın lügat manasını almışlar, o münasebetle o manayı “okumak” mastarıyla ifade etmişlerdir. (OTDS II: 652; TTDS 194)

**nasip almak:** 1. Faydalanmak. 2. (*Bektaşilerde*) Belli bir törenle tarikata girmek. (KL) Arapçada nasip, pay demektir. Özellikle Bektaşilerde, tarikata girmek isteyen kişiye bir tören uygulanır ve buna nasip almak denir. Tasavvufa girene de nasipli denir. Şeyhin, istekliye tasavvuf dersi vermesi de “nasip vermek” şeklinde deyimlendirilir. Birine, hangi tasavvuf okuluna mensup olduğunu sormak üzere, “Kimden nasiplisin?” veya “Nasibin kimden” sorusu sorulur. Bektaşiler nasip almayı, “musahip kavline girmek” şeklinde ifade ederler. Bektaşilikte tarikata giriş töre-

ninde, cem ayini uygulanırdı. Bunun için Meydanda hazırlık yapılır, öteki ayinlerden farklı olarak, yeni aday için bir çıra daha yakılırdı. Ayrıca delili ve şeması da hazırlanırdı. Meydan taşının üzerine bir maşrapa bal şerbeti veya şeker şerbeti konurdu. Vakit gelince, Baba, Meydan kapısından girer, niyaz taşının yanında yere diz çöker, niyazda bulunurdu. Sonra kalkar, Meydandaki makamları ima ve niyaz eder, sonra arzu ettiği herhangi bir makam veya posta otururdu. (TTDS 194; OTDS II: 662)

**nasip vermek:** Bir Bektaşî babası birini törenle Bektaşîliğe kabul etmek. (KL)

**nutuk haklamak:** Şeyh sözünü tasdik ve tatbik etmek, verilen emri yerine getirmek makamında kullanılır bir tabirdir. “*Nutkunuxa mürüvvet*” gibi bu da daha ziyade Bektaşîler arasında kullanılırdı. (OTDS II: 706)

**seyyah vermek** (*Ar. siyâhat “yeryüzünde gezmek”ten seyyâhî*): Bektaşî ve Mevlevî tabiri. Cezalandırılmak istenen veya ilerlemesi arzulanan dervişlere, seyyah verilirdi. Bektaşîlerde, seyyah verilen dervişin eline somun verilirken Mevlevîlerde dervişin ayakkabısı dışı doğru çevrilirdi. Ceza olarak seyyah vermek “Ser ü Pay” dan daha hafifti. (TTDS 237; OTDS III: 201)

**sırretmek** (*Ar. sirt*): Tekkelerde hassaten Bektaşî ve Mevlevîlerde kapamak yerinde kullanılır bir tabirdir. (OTDS III: 207)

**tığlamak:** Bektaşî tabirlerindendir. Kesmek yerinde kullanılır bir tabirdir. Kurban kesildi denilmez, kurban tığlandı denilirdi. (OTDS III: 493; TTDS 274)

**üçleyelim beşleyelim, ol yâri bekleyelim; ol yar bezme gelmezse intizar eyleyelim:** Bir işi üç defa yapmaya denir. Bektaşîler, muhabbet dedikleri içki toplantısında, önce, mezesiz olmak üzere üç kadeh dem yani rakı içerler. İçki dağıtıcısı (saki) kadehi önce baba’ya sunar. Baba bunu bir dikişte içer, kadehi dağıtıcıya verir. Dağıtıcı, kadehleri doldurup kıdem sırasıyla canlara dağıtmaya devam eder. En sonunda kendisi içer. Bu olay aynı minval üzere üç kere tekrarlanır. En sonunda dağıtıcı kadehi doldurup baba’nın önüne, sofraya koyar. Buna üçlemek denir. Üçlemek, ağız ve burna üç kere su vermek sünnet olduğu için, bir şeyi böyle tek sayıyla yapmak güzel görülmüştür. (TTDS 279)

**vahdetler aşk olsun:** Tasavvuf erbabı uykudan uyanan, abdest alıp kardeşleri arasına katılan kişi için bu tabiri kullanırlar. Bu ifade özellikle Mevlevî ve Bektaşîler arasında yaygındır. (TTDS 281)

#### 14. Alevi-Bektaşîliğe Özgü Seslenme, Onaylama, İzin İsteme Sözleri

**Allah - eyvallah:** Bektaşîlerce tasdik işareti olduğu gibi yemin dahi ifade ederdi. (OTDS I: 53) Bu deyim, muhatabı tatmin etmek için kullanılır ve yemin mahiyetini taşır. “Allah, eyvallah bu böyledir” gibi. Eyvallah, iki ayrı kelimenin birleşmesinden oluşmuş birleşik bir ifadedir. Birinci kelime “ey” yahut “iy” lügatte “evet” manasına gelir. İkinci kelime de “vallahî”dir. Bu kelime de “Allah’a yemin ederim ki...” demektir. Bu durumda “eyvallah” mürekkep ifadesi, “evet, Allah’a yemin ederim ki...” manasına gelmektedir. (TTDS 21)

**Allah - Muhammed:** Bektaşî Tarikatına mahsus tabirlerdendi. Aynen Hıristiyanların “Peder, Oğul, Ruhullah “telâkkisine uygun bir teslistir. Bu üçte esas “Ali”dir. Ali’den başka bir ulûhiyet aranmamalıdır. “Muhammed” de Ali’ye biat ettiği için “Fena-fil-lâh”a mazhar olmuştur. Binaenaleyh “Hak-Muhammed-Ali”yi ayrı görmek irfansızlığa, hakikati anlamamaya delâlet eder. (OTDS I: 51)

**bedergâh:** Acemi ocağında ve ocak dışındaki muhtelif hizmetlere verilmiş olan acemilerin, yeniçeri ocağına kayıt ve kabulleri hakkında kullanılan bir tabirdi. Yine bu makamda “çıkma”, “ocağa çıkma”, “kapıya çıkma” tabirleri de kullanılırdı. Yeniçeri ocağı Bektaşî ananesine tâbi olduğu için ocak yerine dergâh da denildiğinden bu tabir o manaya gelirdi. Kayıtları silinenlerden tekrar ocağa alınanlar hakkında da kaydını düzeltmek demek olan “*tashih bedergâh*” tabiri kullanılırdı. (OTDS I: 187)

**bism-i şah:** “Şâhın (Hz. Ali’nin) ismiyle” anlamına gelen ve Bektaşîlerce besmele gibi kullanılan söz. (KL) Bektaşî tabirlerindedir. Bektaşîlerce “Bismillâh” makamında kullanılırdı. Şahtan maksat “Ali”dir. Şah’ın ismiyle manasına gelen “Ba ism-i Şah”ın muhaffefidir. (OTDS I: 237)

**destur** (*Fars. destūr*): *Tarikat geleneğinde bir işe başlanırken söylenir.* (KL) Farsça izin anlamına bir kelime. Bir yere girilirken izin istemek üzere kullanılan bir ifade. Halk arasında “savulun, yol verin” anlamında da kullanılırdı. Bektaşîlerde nefes (ilahî) okuyacak can (yani derviş) önce “destur” der, babanın (şeyhin) “eyvallah” demesini beklerdi. Baba “eyvallah” demedikçe okuyamazdı. (TTDS 63)

**eyvallah** (*Ar. iy “evet” ve va’llâhi ile iyva’llâhi’den*): Tarikatlarda teslimiyet, itaat, tasdik ifâdesi olarak kullanılır. (KL) Tarikatlarda ve bilhassa Mevlevilikle Bektaşîlikte birçok manada kullanılır bir tabirdir. Tam bir feragat, tam bir fedailik ifade

eden bu tabir bu itibarla tarikat felsefesinin mühim bir noktasını izah eyler. Eyvallah, bandan başka tevekkül ve teslimiyet, tasdik, istifham manalarına da gelir. “İyvallah” ve “hivallah”dan bozmadır. Arapçada “evet” manasınadır. “Kamus”a göre “harf” esvaptır, yemine muttasıl olur.” (OTDS I: 579)

**nazarım - nazarlarım:** Tasavvuf ehli arasında bilhassa Bektaşî ve Mevlevilerde “sen” ve “siz” yerine kullanılır. (KL) Arapça, bakışın demektir. Mevlevî ıstılahıdır. Bunu, Bektaşîler “nazarım” diye kullanırlar. Tasavvuf yolunda varlık ifade eden ben, sen gibi enaniyet sözleri yerine “fakir” veya “nazarım” tabirleri kullanılır. (TTDS 197; OTDS II: 665)

**nutkunuza mürüvvet:** Hayırlı bir işe, tebşire müteallik söylenen söze teşekkür yerinde kullanılır bir tabirdir. ‘Nutuk haklamak’ gibi bu da daha ziyade Bektaşîler arasında kullanılırdı. (OTDS I:707)

## BULGULAR SONUCU ELDE EDİLEN SÖZ VARLIĞI SINIFLANDIRMASI

İki sözlüğün karşılaştırılarak ulaşılan söz varlığı listesi sonucu şu sınıflandırma ortaya çıkmıştır:

**Alevi-Bektaşîliğe Özgü Genel Adlandırmalar ve Özel Terim Adları:** Alevî, Alevîlik, Alevîyye (*mastar ekiyle*), Bektaşî (*Hacı Bektaş adından nispet eki -i ile Bektâşî*), Bektaşî sırrı, Bektaşîlik, Bektaşînin sırrı, Bektaşîyye (*Hacı Bektaş adından Bektâşî > Bektâşîyye > Bektâşîye*), cur’adan (Arapça ‘*yudum*’ + Farsça “dan” eki), çelebîlik, çelebîyan (*Fars. çoğul eki -ân ile*), delîl (*Ar. delâlet “yol göstermek”ten delîl*), devre-i arşîyye, devre-i ferşîyye, dört kapı selâmı, fırka-ı naciye, görgü, gül destesi (*Fars.*), hakkullah (*Ar.*), Haşîmiyye, hıfz-ı nisbet, hilafet (*Ar. hilâfet*), kalenderîlik, kasık niyazı, Kaygusuz, kızılbaş, kızılbaşlık, mücerret ikrarı, nasip (*Ar. naşb “birine bir şeyden pay vermek”ten naşib*), ocak-ı bektaşîyan (*Yeniçeri ocağı Hacı Bektaş Veli’ye bağlı sayıldığı için*), raks (*Ar. rakş*), samah - semah (*Ar. semâ’dan ayın - h değişmesiyle semah*), simat (*Ar. simât*), tahtacı, tarik (*Ar. tarik*), tarik-i nâzenin, tavşan yemez, teberrâ - teberri (*Ar. berâ’et “berî olmak, uzaklaşmak, ayıptan kurtulmak”tan teberru’ > teberrâ > teberri*), tevvâbin (*Ar. çoğul eki -in ile*)

**Makam ve Mekân (Yer) Adları:** Ahmed-i muhtar postu, arslanlı çeşme, aşçibaşı postu, aşevi, atevi, bakımevi, balımevi, canlar yatağı, cemevi (*Ar. cem’ “toplama, toplanma” ile*), cinevi, چراغ (-çırağ - çırağ) (*Fars. çerâğ*), dar (*Ar. dâr ev; Fars. dâr*

“ağaç”tan), dâru’l-emân (Ar.), dedebağı, dudman-ı beктаşıyye \* *dûdman* (Fars. *dûd* “duman” ve *mân* “ev, bark” ile *dûd-mân*), ekmek evi, eyvallah kapısı, Hacım Sultan Makamı, han bağı, han-gâh (Fars. *hankah* > *hanikah*), Horasan postu, ilim postu, kırk makam, kırklar meydanı, kızıl eşik, kiler evi, küre (Fars. *kure* - *küre*), makam (Ar. *kiyâm* “ayakta durmak”tan *makâm*), meydan (Ar. *meydân*), meydan taşı, mihman evi (Fars. *mihmân*), mihrab (Ar. *mihrâb*), mürüvvet taşı, niyaz taşı (Fars. *niyâz*), ocak (Orta Türk. *oçak* < Eski Türk. *öt* “ateş”), pîr evi, pir postu post (Fars. *pûst*’tan *pôst*), saka postu (Ar. *saky* > *sakķā* “insanlara su taşıyan”dan), taht (Fars. *taht*)

**Unvan Adları:** baba, Bektaşî babası, çelevi (Türkçe *Çalab*, Allah manasındadır. Sonundaki nisbet yâ’sı ile *Çelebi*), dede, dede baba, erenler celladı

**Tarihî, Manevî, Makamlı, Görevli Kişi Adları:** akyazılı, ana-bacı, aşçı baba, ayakçı bâbâyan (*bâbâ*’nın Fars. *çoğul eki -ân almış şekli*), bâde-fürûş, badeperest, bel-yol, can (Fars.), çârdeh masum-u pâk (Fars.), düvazdeh imam (Fars. *duvâzdeh on iki* + Ar. *imâm*), edhemiye (Edhemi’den Edhemiyye), eimme-i isnâ aşer, er çiçeği, erzade, Gazıyan-ı Hacı Bektaş-ı Veli, gözcü, halife (Ar. *half* “birinden sonra gelmek”ten *halife*), halka-be-gûş-i Ali Hazret-i Ali, hû-keşan (Fars. *keşân* “çekenler” ile), ışık, kalender (Fars. *kalender*), kalenderî (Fars. *kalender ve nispet eki -i ile kalenderi*), kemerbeste (Fars. *kemer ve beste* “bağlamış” ile *kemer-beste*), kızıldeli, köçek, kutup (Ar. *kuṭb*), meydan rehberi, meydancı, muhib (Ar. *iḥbâb* “sevmek, meyletmek”ten *muḥibb*), musahip - musâhib (Ar. *şohbet*’ten *muşâhabe* “karşılıklı sohbet etmek”ten *muşâhib*), nasibli ocak-zâde (Fars. *zâde* “oğul” ile), on dört masum (*mâsûm-i pâk*), on iki imam, pîr-i sâni, rehber (Fars. *reh* “yol” ve *ber* “götüren” ile *reh-ber*), rical-i dudman-ı beктаşıyan, selmânî, serdeste, somatçı, torlak, vekil, yol oğlu, yol rehberi

**Alevi-Bektaşîliğe Özgü Araç Gereç ve Eşya Adları:** balım taşı, Horasan çerağı, kanun çerağı, kazan-ı şerif, kırk budak, mangır (Ar. *nkr kökünden manķūr* “sivri uçla oyulmuş, hakkedilmiş, gravürlü” sözcüğünden), nefir (Ar. *nefir* “topluluk”tan Fars. *nefir* “toplama borusu”), niyaz akçesi (Fars. *niyâz*), orta kazanları, somat (Ar. *simât* “sofra”dan), şebçerağ (Fars. *şeb* “gece” ve *çerâğ* “mum” ile *şeb-çerâğ*)

**Alevi-Bektaşîliğe Özgü Tören Adları:** ayin-i cem, erenler demi, muhib ayini, mücerret ayini

**Alevi-Bektaşîliğe Özgü Giysi Adları:** Alevi tacı, çalipâ (Fars. *çelipâ*), çar alâmet (Farsça-Arapça), deste gül (Fars. *deste ve gul*’den *deste-gul*), elifî taç, fahr (Ar. *fahr*), fahr-ı

Edhemi, fahr-ı Hüseyini, hayderi (*haydarî - haydariye - hayderî - hayderiye*), Kanber-i Ali, terk

**Alevi-Bektaşiliğe Özgü Takı Adları:** mengüş, palheng (*-pâlâheng - pâlehang*) (*Fars. pâlâheng > pâlehang*), sekil, teslim halkası, teslim taşı, tığ-bend (*Fars. tığ "kılıç, bıçak vb. kesici şey" - Fars. besten "bağlamak"tan bend*)

**Alevi-Bektaşiliğe Özgü İçecek Adları:** akyazılı, bade, dem (*Ar. dem "kan"dan*), kırklar şerbeti, kızıldeli

**Alevi-Bektaşiliğe Özgü Dua ve Şiir Türü Adları:** devriye, deyiş (< *de-y-iş*), gülbang - gülbank (*Fars. gul-bâng > gul-bânk*), mersiye (*Ar. mersiye*), Nade Ali, nefes (*Ar.*), nutuk (*Ar.*), şathiye (*Ar.*), şathiyyat-ı sofiyane, terceman, velâyetname (*Ar. velâyet ve Fars. nâme "yazılı şey" ile velâyet-nâme*)

**Alevi-Bektaşiliğe Özgü Dua Sözleri:** Allah namerde, merde, hiçbir ferde muhtaç etmesin, artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin

**Alevi-Bektaşiliğe Özgü Atasözleri:** belden gelen oğlum değil, yoldan gelen oğlum, Hak diyen mahrum kalmaz, Hak'tan gelen Hak'tır, inanmayan ahmaktır, on bir tarikatin tavlısından boşanan, bizim tavlamızda karar eder

**Alevi-Bektaşiliğe Özgü Deyimler ve Basit - Birleşik Eylemler:** aşk olsun, aşkı niyaz etmek, ayak mühürlemek, baş kesmek, baş okutmak, Bektaşî'nin çapası, Mevlavi'nin çivisi, bel bağlamak, bir gömlekten baş göstermek, çelikleme, çile çıkarmak, çerağı dinlendirmek, çerağı uyandırmak, demlenmek, el almak, el vermek, el almak, gelmek var dönmek yok; gidenin malı, dönenin canı, gülbank çekmek, Hakkullah'a çıkmak, ikrar almak, namaz okumak, nasip almak, nasip vermek, nutuk haklamak, seyyah vermek, sırretmek, tığlamak, üçleyleyim beşleyleyim, ol yâri bekleyelim; ol yar bezme gelmezse intizar eyleyelim, vahdetler aşk olsun

**Alevi-Bektaşiliğe Özgü Seslenme, Onaylama, İzin İsteme Sözleri:** Allah - eyvallah, Allah - Muhammed, bedergâh, bism-i şah, destur, eyvallah, nazarım - nazarlarım, nutkunuza mürüvvet

## BULGULAR SONUCU ELDE EDİLEN SÖZ VARLIĞININ YAPISAL SINIFLANDIRMASI

Ele alınan sözlüklerdeki sözcük birimlerin dil bilgisel yapıları özellikle belirtisiz isim tamlamasının fazlalığı dikkate değerdir:

**Belirtisiz isim tamlaması:** Ahmed-i muhtar postu, Alevi tacı, aşçıbaşı postu, aşevi, atevi, bakımevi, balım taşı, balımevi, Bektaşî babası, Bektaşî sırrı, canlar yatağı, cemevi, dedebağı, ekmek evi, erenler celladı, erenler demi, eyvallah kapısı, gül destesi, Hacım Sultan Makamı, han bağı, Horasan çerağı, Horasan postu, ilim postu, kanun çerağı, kasık niyazı, kırklar meydanı, kırklar şerbeti, kiler evi, meydan rehberi, meydan taşı, mihman evi, muhib ayini, mücerret ayini, mücerret ikrarı, mürüvvet taşı, niyaz akçesi, niyaz taşı, orta kazanları, pir evi, pir postu, saka postu, teslim halkası, teslim taşı, yol oğlu, yol rehberi.

**Belirtili isim tamlaması:** Bektaşî'nin sırrı, Bektaşî'nin çapası, Mevlevî'nin çivisi.

**Türemiş sözcükler:** akyazılı, Alevilik, ayakçı, Bektaşîlik, gözcü, kalenderlik, meydancı, nasibli, somatçı, tahtacı.

**Sıfat-fiil:** tavşan yemez.

**Sıfat tamlaması:** akyazılı, arslanlı çeşme, aşçı baba, dede baba, dört kapı selamı, kırk budak, kırk makam, kızıl eşik, kızılbaş, kızıldeli, On dört masum, On iki imam

**Farsça Tamlama:** ayin-i cem, bâde-fürûş, bade-perest, bism-i şah, çârdeh masumu pâk, devre-i ferşiyeye, dudman-ı bektâşiyeye, fahr-ı Edhemi, fahr-ı Hüseyini, firka-ı naciye, Gazıyan-ı Hacı Bektaş-ı Veli, halka-be-gûş-i Ali, Kanber-i Ali, kazan-ı şerif, pîr-i sâni, rical-i dudman-ı Bektaşîyan, şathıyyat-ı sofıyane, şebçe-rağ, tarîk-i nâzenin, tığ-bend

**Arapça mastar ekiyle:** Aleviyye, Bektaşiyeye, devre-i arşiyeye, devre-i ferşiyeye, dudman-ı Bektaşiyeye, Edhemiye, Haşimiyye

**Farsça +an ekiyle:** bâbâyan, çelebıyan, Ocak-ı Bektaşîyan, gâziyan vb.

**Diğerleri:** eyvallah (*Ar. iy "evet" ve va'llâhi ile iyva'llâhi'den*), kalenderî (*Fars. kalender ve nispet eki -i ile kalenderi*), kemerbeste (*Fars. kemer ve beste "bağlamış" ile kemer-beste*), ocak-zâde (*Fars. zâde "oğul" ile*), velâyetname (*Ar. velâyet ve Fars. nâme "yazılı şey" ile velâyet-nâme*) vb.

## TARTIŞMA

Sözlüklerde doğrudan Alevi-Bektaşî geleneğiyle ilgili olmayan birkaç ifade listeye alınmamıştır. Bunların bitki, davranış ve usul adı olarak kullanıldıkları görülmüştür. Bu sebeple bunlar listeye eklenmemiştir:

**Bektaşî devrirevânı:** Mûsikîmizde on üç zamanlı ve dokuz vuruşlu, donanımdan sonra 13/8 şeklinde yazılıp gösterilen bir küçük usul. (KL)

**Bektaşî kavuğu:** Ilık iklimlerde yetişen, yuvarlak, şişkin gövdeli, sarı renkli, güzel çiçekli bir kaktüs cinsi. *Echino cactus*. (KL)

**Bektaşî meşrep** (*Ar. meşreb "huy, tabiat" ile*): Aşırı derecede müsamahakâr, nizamla-  
ra karşı kayıtsız, serbest fikirli, kalender kimseler için kullanılır. (KL)

**Bektaşî raksanı:** Mûsikîmizde Bektaşî nefeslerinde kullanılmış, on beş zamanlı, dokuz vuruşlu, donanımdan sonra 15/8 şeklinde yazılıp gösterilen bir küçük usul. (KL)

**Bektaşî üzümü:** Kısa saplı, beyazımsı çiçekler açan, yaprakları kalp biçiminde, Frenk üzümü cinsinden bir çalı ve bu çalının beyaz veya siyah renkteki mayhoş meyvesi. *Ribes gros sularia*. (KL)

**Kalenderan** (*Fars. çoğul eki +ân ile*): Kalender dervişler. (KL)

**Kalenderâne** (*Fars. +âne ekiyle*): Kalender olan kimseye yakışır tarzda, kalenderce. (KL)

**Kalenderce:** Kalendere yakışır biçimde. (KL)

**Kalenderhane** i. (*Fars. kalender ve hâne "ev, yer" ile kalender-hâne*): Fakir dervişlerin barınmaları için yapılmış zaviye. (KL)

**Kalenderi taç:** Kalenderilerin giydiği tepesi on iki, başa giyilecek kısmı dört dilimli beyaz taç. (KL)

**Kalenderi** (*nispet eki -i ile*): Kalender olanla ilgili, kalender olana ait: "Kalenderî-meşrep." (KL)

**Kalenderiyye:** Kalenderî kelimesinin tamlamalarda ortaya çıkan aynı manadaki müennes şekli: "*Ervâr-ı kalenderiyye*: Kalenderce tavırlar." (KL)

*Oruç Reis'e hürmeten Oruç Baba veya Baba Oruç* denilmesi; **baba** adı taşıyan çeşitli yer isimlerinin bulunuşu, dikkat çeken bir başka husustur: *Babadağ, Babaeski, Baba Nakkaş Köyü, Baba Burnu* vb.; çeşitli deyimlerin ögesi olarak yaygın biçimde kullanılması [*Herhangi bir baba (mürşit), evladına karşı babalık vazîfesi görmüyorsa, bu kişi hakkında "baba değil yaba", atasözü kullanılır veya bu zattan bahsedilirken; "iskele babası", "tırabzan babası", denir. İskele babası, geminin durması için gemiden ve iskeleden atılan*



*kalın halatın sarıldığı kazığa denir.*] (Bk. TTDS 27) dikkat çekici olmasına rağmen doğrudan geleneği yansıtmadığı düşünülerek listeye alınmamıştır. Fakat *bel evladı-yol evladı* gibi ifadeler sözlüğe alınmıştır: “Bektaşîlik 1480’li yıllara kadar İslâmî kurallara sıkı sıkıya bağlı ve dergâhtan yetişenler (yol evladı) posta oturma geleneğini sürdürürken bu tarihten itibaren posta layık olan değil, şeyhlerin oğulları (bel evladı), saltanat gibi şeyhliğe oturmaya başladı.” (TTDS 51) Bazı anlamsal değişimlere uğramış ifadeler ve anlamları da listeye dâhil edilmemiştir. Örneğin Bektaşî ifadesinin farklı bir anlamı listede ve sıralamada yoktur. “Başlangıçta şeriate sıkı sıkıya bağlı olan bu tasavvuf okulu, yapılan bazı müdahalelerle lâ-dinî unsurlar ihtiva eder hale gelmiştir. Böylece Bektaşî lafzı, zamanla dinî emirlere karşı lakayt davranan kişiler hakkında kullanılır olmuştur.” (TTDS 35)

Bazı madde başlarının açıklamalarında gerek bilgi açısından gerek yorum ve açıklama açısından hatalı ve kabul edilemeyecek ifadeler yer almaktadır. Bilgi ve belgelere dayalı olmayan, kulaktan dolma önyargı içeren ifadelerin sözlüklerde yer alması hem sözlük bilimi açısından hem de dini ve kültürel açıdan kabul edilebilir değildir.

*Kubbealtı Lügati*’nde “Kalenderilik” maddesinde verilen açıklamada yer alan “Bu tarikatın her türlü kayıttan sıyrılmış, dünya malına, gösterişe önem vermez zihniyetteki abdal ve cavlak da denen dervişleri her şeyden arınma alâmeti olarak sakal, bıyık ve kaşlarını ustura ile kazıtırlar; Hasan, Hüseyin, Fâtıma, Ali, Muhammed diye zikrederek dolaşır, inançlarını yayar ve geçimlerini dilenerek sağlardı. ‘Her şeyde, her güzelde görünen Allah’tır, güzele tapmak Allah’a tapmaktır.’ inancından hareket ettikleri için cinsiyet farkı gözetmeden duyulan aşk bunlarda yaygın duruma gelmiş, şiirlerinde ve eserlerinde de geniş yer almıştır. Zaman zaman Mevlevilik, Bayramilik, Melamilik gibi tarikatlara da etkileri olmuştur.” (KL) açıklamaları Türk toplumunun hiçbir katmanında hiçbir zaman hiçbir dönemde kabul görmeyen cinsiyetsizlik yahut eşcinsellik ifadesi ile yaftalanmıştır. Böyle bir durumun tasavvuf düşüncesiyle açıklanması da yaradılış dâhil İslam inancına, Türk töresine ve Alevi-Bektaşî inancına uygun değildir.

*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* ’nde yer alan “on bir tarikatın tavlısından boşanan, bizim tavlamızda karar eder” maddesindeki açıklamanın devamında “At ahırına tavla denir. Bektaşîler bu sözle, kendileri de dâhil olmak üzere bütün tarikatları ahıra (tavla), müritleri de terbiye edilmek üzere tavlaya girmiş atlara ben-

zetirler. Ancak bu benzetişin ince tasavvuf edebinden uzak olduğu açıktır. Mesela onlar sevdiği kimselere “*pezevenk*” derler. (TTDS 268) Buradaki benzetmenin yaygın bir ifade olmadığı bilinmektedir. Birkaç kişi böyle demişse de tüm Bektaşileri bağlamamaktadır. Redhouse sözlüğünde ‘başta giden’ manasına gelen “*pīš āheng, pīš āveng, pīšveng*” sözcükleri verilmiştir (1921: 447, 464-465). Steingass Farsça sözlüğünde “*pezevenk*”, “*deyyus*” (kendi karısını satan) veya “aldatılmış/boynuzlu” anlamlarına gelen “*pāzanak/pazenek, parwand/pervend, pazhawand/pejevend*” (1892: 230, 246, 249) sözcükleri vermiştir. Bu sözcüğün Ermenice poz (fahişe) ve avak (bey, sahip) sözcüklerinden bir araya gelen pozavak sözcüğünden geldiğini söylenebilir. “Kolun omuz ile dirsek arasındaki bölümünde bulunan, şişkince kas kitlesi” anlamındaki Farsça “*pazı/pazu*” sözcüğünden geldiği görüşü de yaygındır: *pezevenk* < *pezabent* ? < *pej(a)vend* “arabulucu” ? < *Far. bāzū* + *bend* “kolbağı, pazı bağı”. “*Pazubend* pazı bağı anlamında Farsça asıllı bir kelimedir. Halk arasında *pezevenk* şekline de dönüşmüştür. Hatta ‘*pazubend*’lere ‘*koç*’da denir. Kıbrıs’ta *koç* kelimesinin telaffuzu pek iyi karşılanmaz. *Pezevenk* anlamı yerleşmiş olacak ki birine *koçum* dediğinizde çok bozulur. Hâlbuki Türkiye’de iltifat sözü olarak kullanılır.” (Köksal 2007: 31). *Qubbealtı Lügati*’nde ‘*pazubant*’ ve ‘*pazubent*’ madde başları bu anlamda dikkat çekicidir: *pazubant* (< *pazubent* < *Far. bâzûbend*) Bir şeyin göstergesi veya bir amacın simgesi olarak kola takılan enlice kol bağı, kumaş parçası. (KL) *pazubent - bâzûbend* (*Far. bāzū* “kol” ve *bend* “bağ” ile *bend-i bāzū* > *bāzū-bend*’den) Kuvvet vermesi için yâhut süs olarak takılan, içinde muska veya yazılı bir sûre bulunan kol bağı, kolçak. (KL) Azerbaycan Türkçesinde yer alan “*pəzəvəng*” Türkçe büyük, iri, iri yarı, kocaman, izbandut, hödük, kazulet, heybetli anlamlarına gelmektedir. (Altaylı ve Altaylı, 2006, Direkci ve Gülmez, 2012). Ayrıca “*pézi, pezeveng, pézever*” sözcükleri ‘ahmak, akılsız, budala, haşin, zorba’; “*pezevenglik*” ‘haşinlik, zorbalık’ anlamlarında yer almıştır. (Akdoğan, 1999:634) Bu sözcük, “büyük, cüsseli; rehber, yol gösteren” anlamıyla da bilinen yalancı eş değer sözcüklerden sayılmaktadır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde karşılığı ise “*öğrəş*” (öğraş), “*cakeş*”, “*qadın alverçisi*” ya da “*mamaroza*” olarak bilinmektedir; “*pezevenk*: fahişə tapan, aradüzəldən, oğraş (KTLS), aradüzəldən / *pəzəvəng* (SM), fahişə tapan / *pəzəvəng* (SM), oğraş / *pəzəvəng* (SM)” (Barış, 2016: 245) Böyle bir sözcüğün tasavvuftaki anlam seyri hayli ilginçtir. *Qubbealtı Lügati*’nde *pezevenk* maddesinde sözcüğün kökeni Ermenice olarak kaydedilmiş, günümüzdeki argo/kaba anlamı dışında ikinci anlamı da tasavvufla ilişki-

lendirilerek “Yol gösteren, rehberlik eden kimse.” biçiminde aktarılmıştır. (KL) Abdülbaki Gölpınarlı, “Bektaşiler ve Bektaşî meşrepli tasavvuf ehli, yol gösteren, rehberlik eden anlamında övgü olarak ‘Koca pezevenk’ derler.” (1977: 342) açıklamasını verirken yine *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* ’nde “Farsça, ‘pejvend’den bozma bir kelime olup kadın tüccarlığı yapan, fuhuş pazarlamacıları için kullanılan bir tabirdir. Bu münasebetle, özellikle, tasavvuf ehli yol göstericiler, rehberlik yapanlar için bu tabir kullanılmıştır. Hatta medh olmak üzere ‘koca pezevenk’ tabiri de kullanılır.” (s.271) Tasavvufta ya da tarikatlarda argo ya da kaba anlamı dışında yol gösterici, rehber anlamında kullanıldığı görülmektedir. Çoğu tarikatta kullanılagelen bu ifadenin argo/kaba anlamının kullanım/kavram alanının genişlemesi sonucu tasavvufta/tarikatlarda kullanılan anlamı kaybolup gitmiştir.

Günümüzde pek bilinmeyen ve namaz kılmak anlamında kullanılan “namaz okumak” ifadesi de ilginç olduğu kadar açıklamasının devamında yer alan ifadeler de hem sözlük bilim açısından hem de bilimsel (akademik) açıdan kabul edilmezdir. ‘Okumak’ eyleminin gerek Eski Türkçede gerekse halk ağzında ‘çağır-mak/davet etmek’ anlamında kullanıldığı bilinir; nitekim ‘okuntu’ sözcüğü ‘dave-tiye’ olarak kullanılagelmıştır. Her ne kadar ezan okunsa da namaz kılınsa da ezan okumaktan maksat namaza çağrıdır, bunun da ‘namaz okumak’ biçiminde kullanılmış (ama unutulmuş) olması eğreti gelmemelidir, ‘namaza çağrı’ anlamında kullanılmış bir ifadedir. Fakat sözlüklerde yer alan “Bâtınilerin salat kelimesini bu şekilde rayından saptırmaları, namazı sadece duaya indirgemeleri, dinî yıkmaya yönelik bir tavır olarak değerlendirilmiştir” (OTDS II: 652; TTDS 194) açıklaması asla kabul edilmezdir. Toplum içinde günlük hayatın seyri içinde gelişen dil kalıplarının böyle bir açıklamayla sözlüklerde yer alması uygun olmamıştır.

*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* ’ndeki “üçleyelim beşleyelim, ol yâri bekleyelim; ol yar bezme gelmezse intizar eyleyelim” maddesinde “Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki tasavvuf, şeriat (İslam) dışı her şeye şiddetle karşıdır. Bektaşilerdeki rakı âdeti, bu tarikatın İslâm dışı bazı sapmalara maruz kaldığını gösterir. Bunlara bî-şer tarikatlar denir, İslâm’a sınıksız bağlı, Hz. Muhammed’in (sav) yolundan giden tarikatları, bunlardan kesin olarak ayırmak gerekir.” (TTDS 279) açıklamaları sözlük bilimi ve bilimsel açıdan uygun değildir. İçki konusu Bektaşilerce Kur’an ayetlerine ve bazı hadislerle dayandırılmakla birlikte buradaki açıklama tamamen öznel bir yaklaşımla verilmiştir.

Bektaşî tarikatına mahsus tabirlerden olduğu belirtilen “Allah - Muhammed” ifadesinin *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*’nde yer alan “Hıristiyanların ‘Peder, Oğul, Ruhullah’ telâkkisine uygun bir teslistir. Bu üçte esas “Ali”dir. Ali’den başka bir ulûhiyet aranmamalıdır. “Muhammed” de Ali’ye biat ettiği için “Fena-fil-lâh”a mazhar olmuştur. Binaenaleyh “Hak-Muhammed-Ali”yi ayrı görmek irfansızlığa, hakikati anlamamaya delâlet eder.” (I. Cilt: 51) açıklamaları doğru bir anlayış değildir. Allah, tevhid; Muhammed, peygamberlik; Ali ise velayet inanç esaslarına delalet etmektedir. Bu yaklaşımın misyonerlerin Türk bilimine bıraktıkları olumsuz miras olarak görmek gerekir.

“Türkiye’de deyiş veya nefeslerde geçen ‘Allah, Muhammed, Ali’, ‘Hakk, Muhammed, Ali’ yahut ‘Allah bir, Muhammed, Ali’ şeklindeki ifadelere aşina olmayanımız yok denilecek kadar azdır. Bu doğaldır çünkü Alevi ariflerinin nefeslerinde ve deyişlerinde bu ifadeler sayısız kere tekrarlanmıştır. Her ne kadar ‘Allah, Muhammed, Ali’ ifadesi, kimi kesimlerce yanlış yorumlanıp Hıristiyanlıktaki teslis inancına benzetilse de bu tamamen yersiz ve temelsiz bir yakıştırma. İddiaya göre Hıristiyanlıktaki ‘Baba-Oğul-Kutsal Ruh’ şeklindeki teslis, Aleviliğe ‘Allah, Muhammed-Ali’ ifadesiyle taşınmıştır. 20. yüzyılın başında ülkemizde faaliyet gösteren misyonerlerin bir icadı olan bu benzetme, Batılı araştırmacılar tarafından devralınmış ve daha sonra Türk akademik camiasında mutlak bir gerçeklik olarak sayısız kere tekrar edilmiştir. Aleviliğin bilgi, iman ve anlam evreni açısından bu iddia büyük bir palavradır ve bu yakıştırmanın gerçekle hiçbir ilgisi yoktur. Açıkça ifade etmek gerekirse bu palavranın sorgusuz sualsiz sayısız kere tekrar edilmesi Türk akademi camiası için büyük bir utançtır.” (Özdemir, 2022: 151)

Alevi ariflerinin dilinde ‘Allah, Muhammed, Ali’ şeklinde formüle edilen Aleviliğin merkezi inançlarından tevhid, nübüvvet ve imamet inançlarından nübüvvet (peygamberlik) inancı Hz. Muhammed’le temsil edilmiştir. (Özdemir, 2022:183)

Bektaşî tabirlerinden olduğu belirtilen “Bism-i Şah” sözünün Bektaşîlerce “Bismillâh” makamında kullanıldığı, Şah’tan da maksadın “Ali” olduğunun belirtildiği açıklamalarda (KL; OTDS I: 237) bilgi ve ifade hataları vardır. Yanlış açıklamalar eklenmiştir. Bism-i Şah’daki ifadeden maksat Allah’tır. Zaten hemen sonra Allah Allah ifadesi (Bism-i Şah Allah Allah) gelmektedir. “La ilahe illallah / İllallah Şah illallah” ifadesi de bunun gibidir. Alevilikte Şah adı Allah için, Hz. Muhammed ve On İki İmam’ın her biri için ayrıca Safevi Şahları için kullanılır. Hz.

Ali'nin lakaplarından biri “Şah-ı Merdan” olduğu için avamda ilk Hz. Ali akla gelmektedir. (Özdemir, 2021: 19)

*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* 'nde yer alan 'kasık niyazı' da ilginç bir ifadedir. Vücut darlaştırılarak niyaz (dua) edilir. Burada bahsedilen Fatma Ana darı olabilir. Nitekim kaynaklarda dar duruşunun temel şekli Fatma Ana darı olarak adlandırılır.

*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* 'nde belirli bir kaynağı verilmeden aktarılan 'kaygusuz' madde başında “Halk arasında Kaygusuz'un esrara düşkünlüğü söylenegeldiğinden, rakıya 'Akyazılı' dedikleri gibi, esrara da 'Kaygusuz' adını takarlar. İçiciler, yabancıların yanında bu ismi kullanırlar. Mesela “Geçen gün kaygusuz haktaydı. Filan adama rastladım, o bulmuş, beraberce gördük (yani beraberce duman altı olduk veya duman çıktık.” sözleri, bu kullanıma örnektir.” (TTDS 151)

*Kubbealtı Lügati* 'nde yer alan 'Kızılbaş' madde başında üçüncü açıklamada yer alan “Halk arasında 'İslami emirlere uymayan, ahlakça dürüst olmayan' anlamında aşâğılama sözü olarak kullanılır” ifadeleriyle *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* 'nde yer alan 'Mecaz yoluyla *dinsiz* yerinde kullanılır bir tabirdir.' (OTDS II: 277) ifadeleri asla kabul edilebilir değildir. Sözlük bilim kurallarına uymayan ifadeler olduğu gibi bu tür yaklaşımların vicdan yaralayıcı öznel yargı ve yorumlar olduğu görülmektedir. Ayrıca Kızılbaşlık maddesinde yer alan açıklamaların da bu açıdan ele alınması gerekir.

Alevi-Bektaşî Türk topluluklarına ait kavramların hem belli bir grup üyelerince kullanılması hem de birçoğunun güncel olmaması (*eski kavram ve sözcüklerden oluşması*) sebebiyle bu çalışmada *TDK Güncel Türkçe Sözlük* ele alınmamıştır. Alevi-Bektaşî geleneğine ait terim ve kavramların birçoğu diğer dini-tasavvufi toplumsal yapılarda da ortak söz varlığı içerisinde yer almaktadır. Buna rağmen Alevi-Bektaşî geleneğinin diğerlerine göre Türkçeye daha fazla yer verdiği görülmüştür. Günlük yaşamdan somut Türkçe örneklerin çokça yer alması dikkat çekmektedir. Akyazılı (rakı), lokma (yemek), mücerred (bekâr), kızıldeli (şarap), hamamlar için kullanılan (*hamamların şeytanın evi olmasıyla ilgili bir hadisi şerife dayanan*) 'cinevi' gibi ad aktarması örnekleri; er çiçeği, erenler celladı gibi deyim aktarmaları, atasözleri, birleşik eylemler bu geleneğe ait söz varlığının yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kızılbaş ifadesinin hem bazı kesimlerce hem de sözlükte 'dinsiz' açıklamasıyla yer alması da göze çarpan önemli (üzücü) bir noktadır. Öncelikli

amaç, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* ile *Kubbealtı Lügati*'ni karşılaştırmalı tarama yoluyla Alevi-Bektaşî geleneğine ait sözlüksel kavramları değerlendirmektir. Bu iki sözlüğün seçilme sebebi her iki sözlüğün de Cumhuriyet öncesi ve başlangıç dönemindeki ifadeleri içermesidir. Bu sebeple Türk Dil Kurumunun *Güncel Türkçe Sözlük*'ü taramaya dâhil edilmemiştir.

Alevi-Bektaşî geleneğine ait söz varlığı birçok araştırmacı tarafından ele alınmış, kimileri bir eserden hareketle bu söz varlığını ortaya koymuş, kimileri sözlü kültür örneklerinden hareketle söz varlığını ele almış, kimileri de bütün bunları bir araya getirerek geniş bir külliyat (sözlük/ansiklopedi) hazırlamıştır. Bu çalışmada özellikle iki sözlüğün ele alınarak hem sözlük bilimsel değerlendirme yapılma hem de Alevi-Bektaşî geleneğine ait söz varlığının bu sözlüklerdeki tanımlama ve tanımlama durumlarının gözler önüne serilmesi amaçlanmıştır. Konunun dinî-tasavvufî boyutunun olması dolayısıyla *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* de taramaya dâhil edilmiştir. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* ndeki birçok terim ve açıklamanın *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* nde aynı açıklamalarla yer aldığı görülmüştür. Madde başlarında çok az farklılık olmasına rağmen madde başı açıklamalarındaki ifadelerin *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* ndeki gibi ya da çok az değiştirilerek *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* nde kaynak gösterilmeden yer aldığı görülmüştür. *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* nün dili erken dönem Cumhuriyet dili özelliklerini barındırırken *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* nün dilinde aynı ifadeler günümüz diline yakın biçimde düzeltilerek/değiştirilerek kaynak gösterilmeden aktarılmıştır. Birçok dinî-tasavvufî terim çoğu tarikatın söz varlığında olduğu için hem Alevi-Bektaşî hem de Mevlevilik gibi tarikatların söz varlığında yer alan (ortak) sözlük birimler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Sözlüklerde doğrudan tanımlama ve tanımlama kısımlarında Alevi-Bektaşî ibarelerinin yer almasına göre sözlük birimler belirlenmiştir.

## SONUÇ

Ele alınan sözlüklerdeki terimlerin büyük bir çoğunluğunu Arapça ve Farsça kökenli sözcükler oluşturmaktadır. Bunların yanında Türkçe sözcükler de dikkat çekici boyuttadır. Alevi-Bektaşî geleneğinin oluşmaya ve yaygınlaşmaya başladığı evreler düşünüldüğünde Türkçe üzerinde Arapça Farsça etkisinin son derece fazla olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu sözcüklerin oranı sözlü kültür örneklerinde

Türkçe lehine değişmektedir. Yapısal olarak belirtisiz isim tamlaması örneklerinin fazlaca yer alması her şeye rağmen Türkçenin ön planda olduğunun göstergesidir. Bu geleneğe ait yazılı kaynakların ve hazırlanan sözlüklerin tam taraması yapılarak aynı zamanda tarihî sözlüklerin de taranmasıyla sözlü kültür derlemeleri de eklenerek Alevi-Bektaşî geleneğine ait söz varlığının Türkçedeki yeri ortaya çıkarılacaktır. Genel sözlüklere bunların tarihî ve güncel diye ayrılarak eklenmesiyle Türk sözlükçülüğü açısından önemli bir aşama aşılacaktır. Sözlüklerde Alevi-Bektaşî geleneğine ait geniş bir söz varlığı yer almaktadır. Fakat gerek sözlü kültür örneklerinin gerek gizli dil örneklerinin gerekse kavram alanında ve yazılı kaynaklarda yer alan birçok ifadenin sözlüklerde yer almadığı görülmektedir. Hazırlanacak Genel Türkçe Sözlüğüne bu ifadelerin eklenmesiyle Türkçenin söz varlığı kayıt altına alınacaktır. Sözlük bilimi açısından önemli bir katkı böylelikle tamamlanmış olacaktır. Alevilik anlayışının sadece teolojik açıdan (*ilahiyat açısından*) ele alınmasının siyasi ve sosyal temelleri vardır. Oysa bu anlayış bir bütün hâlinde ele alınmalı, diğer bilim dallarında da önyargılardan uzak, bilimsel temellere dayalı araştırmalar yapılmalıdır.

## KAYNAKLAR

- Akdoğan, Yaşar. (1999). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Aksan, Doğan. (1998). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altaylı, A. ve Altaylı Y. (2006). *Azerbaycan-Türkiye Türkçesi Ortak Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: Tiydem Yayıncılık.
- Barış, Günsel. (2016). “Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığının Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cebecioğlu, Ethem. (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları.
- Direkci, B. ve Gülmez M. (2012). “Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 32, s. 133-154.

Gölpınarlı, Abdülbaki. (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Günşen, Ahmet. (2007). "Gizli Dil Açısından Alevilik-Bektaşilik Erkân ve Deyimlerine Bir Bakış". *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2 Spring, 328-350.

Günşen, Ahmet. (2009). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında "Alevi-Bektaşî" Anlamlı Söz Varlığı Üzerine". *Türk Kültürü* ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 52, 101-124.

James W. Redhouse. (1921). *Türkçeden İngilizçeye Lugat Kıtabı - A Turkish and English Lexicon*. İstanbul: H. Matteossian.

Köksal, Hasan. (2007). "Halk Etimolojisinde Yer Alan Bazı Kelimelerle İlgili Yakıştırmalar". *Gau J. Soc. & Appl. Sci.*, Girne Amerikan Üniversitesi Yayını, 3/5, 25-35.

Kubbealtı Akademisi Kültür Sanat Vakfı. *Kubbealtı Lügati*. <http://lugatim.com/>, Erişim Tarihi: 05.05.2023.

Ocak, Ahmet Yaşar. (1989). "Alevî", *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Cilt: 368-369.

Ocak, Ahmet Yaşar. (1992). "Bektaşilik", *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Cilt: 373-379.

Özdemir, Ali Rıza. (2021). "Alevî-Bektaşî Yolunda "İman Getirmek" Kavramı". *Edebali İslamiyat Dergisi/ Edebali İslamic Journal* 5/1: 1-26.

Özdemir, Ali Rıza. (2022). "Alevî-Bektaşî Ariflerine Göre İslam Peygamberi Hz. Muhammed". *Millî Mecmua*, Sayı: 24, 151-184.

Pakalın, Mehmet Zeki. (1993). *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. C.I-II-III, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Steingass, Francis Joseph. (1892). *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*, London: Routledge & K. Paul.

URL-1: <http://www.lugatim.com/onsoz>



Üzüm, İlyas. (2022). “Kızılbaş”, *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. Cilt: 546-557.

## KISALTMALAR

KL : *Kubbealtı Lügati*

OTDS : *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*

TTDS : *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*

Ar. : Arapça

Fars. : Farsça

